

Òṣùwòn fún dídá Ọ̀rò-Ìṣe mò nínú Èdè Yorùbá

Oyè Táíwò

Yunifásítì Ìbàdàn, Ìbàdàn

oyepaultaiwo@gmail.com

Àsamò

Ọ̀rò-ìṣe ṣe pàtàkì nínú ẹ̀hun, àwọn onímò èdè Yorùbá sì tí fi oríṣíríṣi ẹ̀yà ọ̀rò-ìṣe èdè Yorùbá hàn. Àmò kò sí òṣùwòn tí ó fojú hàn tí a lè sọ pé àwọn onímò ṣàmúlò láti ṣàtúnpin ọ̀rò-ìṣe èdè Yorùbá. Nínú bébà yí, mo ṣàmúlò òṣùwòn mérin láti pín àwọn ọ̀rò-ìṣe èdè Yorùbá sí ìṣorí. Àwọn òṣùwòn náà ni ìtumò, ìlò, ìhun àti ìrísí, àti ìṣesí nínú ẹ̀hun. Àwọn ọ̀rò-ìṣe tí mo sì yà sọtò ni ìwònyí: asòṣèlè, ajúwe, asòrírí, aṣèròyìn, apàṣe tàbí aṣèbè, aṣèbèèrè, aṣàpèpadà, abódé, alákanpò, ayolùwà (a-yan-olùwà), ayànbò (a-yan-àbò), asolùwàdàbò (a-sò-olùwà-di-àbò), agbàbò, aláìgbàbò, agbàmúpe, èlèlè, àsínpo àti abá wúnrèn aláínítumò àdámò rìn. Mo pín ọ̀rò-ìṣe *alákanpò* sí mārùn-ún: ọ̀rò-ìṣe abódé àti àpólà orúkò/ọ̀rò-orúkò, ọ̀rò-ìṣe abódé, ọ̀rò-orúkò àti ọ̀rò-atókùn/àpólà atókùn, ọ̀rò-ìṣe abódé àti àpólà atókùn aṣàmúpe, ọ̀rò-ìṣe abódé méjì tàbí jù bẹ̀è lẹ̀, àti ọ̀rò-ìṣe èlèlè pèlù àbò. Ẹ̀yà ọ̀rò-ìṣe àsínpo mérin ni mo yà sọtò, mo sì ṣàlàyé ìdí tí a kò fi lè gba ọ̀rò-ìṣe àsínpo aṣàpónlè àti ọ̀rò-ìṣe àsínpo oníbò gégé bí ẹ̀yà ọ̀rò-ìṣe àsínpo ní èdè Yorùbá.

Àwọn ọ̀rò atónisónà: ọ̀rò-ìṣe èdè Yorùbá, ìtumò, ìlò, ìhun, ẹ̀hun

Abstract

The verb is an obligatory part of the verb phrase. In the Yorùbá language, scholars have given various types of the Yorùbá verbs. However, these scholars did not spelt out the yardstick or criteria used in the identification of these verbs. In the paper, I employed four criteria to identify Yorùbá verbs in different constructions. These are meaning, use, structure or form and behavioural patterns in constructions. With these four criteria, I identified eighteen (18) different types of verbs in Yorùbá. These are action verbs, descriptive verbs, experiential verbs, report verbs, imperative verbs, interrogative verbs and echo verbs. Others are simple verbs, compound verbs, subject selecting verbs, object selecting verbs, symmetrical verbs, transitive verbs and intransitive verbs. The remaining verb types identified in this paper are complement selecting verbs, serial verbs, splitting verbs and functors or particle selecting verbs. Serial verbs are further subdivided into durational, consequential, causative and sequential serial verbs.

Keywords: Yorùbá verbs, meaning, use, structure, particle selecting verbs.

Ìfáára

Ọ̀rò-ìṣe ni ọ̀rò tí ó bá lè dá wà tàbí tí ó gba ẹ̀pón nínú àpólà ìṣe èdè Yorùbá. Ọ̀pómúléro ni ọ̀rò-ìṣe jẹ nínú gbólóhùn. Ìdí ni pé ipa pàtàkì ni ọ̀rò-ìṣe máa ń kó nígbà tí a bá ń ṣàfò. Fún ìdí èyí, elédè ní àwọn nńkan tí ó fi lè dá ọ̀rò-ìṣe mò nínú gbólóhùn.

Òṣùwòn fún ṣisàtúnpin ọ̀rò-ìṣe

Àwọn onímò èdè Yorùbá sì tí ṣàlàyé lólòkan-ò-jòkan àwọn ẹ̀yà tí a lè pín ọ̀rò-ìṣe sí, bákán náà ni wón tí fenu kò lórí oríkì ọ̀rò-ìṣe. Àmò ṣá, a kò lè sọ pàtó àwọn òṣùwòn tí wón lè fún pínpin náà. Nínú bébà yí, mo ṣàlàyé àwọn òṣùwòn tí a lè fi dá ọ̀rò-ìṣe mò nínú ẹ̀hun èdè Yorùbá. Àwọn òṣùwòn náà ni ìtumò, ìlò, ìhun àti ìrísí, àti ìṣesí nínú ẹ̀hun.

Ìtumò

Òṣùwòn kan pàtàkì tí a lè fi ya ọ̀rò-ìṣe sọtò ní èdè Yorùbá ni òṣùwòn ìtumò. Ìdí ni pé ìtumò tí ọ̀rò-ìṣe ní ní èdè Yorùbá yàtò sí ìṣorí-ọ̀rò miiran. Àwọn ìtumò tí ọ̀rò-ìṣe sàbàá máa ń ní

ní èdè Yorùbá ni ìwònyí: ìsòṣèlẹ̀, ìjúwe àti ìsòrírí. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó ní ìtumọ̀ wònyí ni a n pè ní *ọ̀rọ̀-ìṣe asòṣèlẹ̀*, *ọ̀rọ̀-ìṣe ajúwe* àti *ọ̀rọ̀-ìṣe asòrírí*. A ọ̀ò tẹ̀sítwájú bá yí látí jíròrò lórí wọn ní ọ̀kòòkan.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Asòṣèlẹ̀: Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe asòṣèlẹ̀ ni ó máa n sọ ohun tí ó ṣeṣe nínú ẹ̀hun tàbí gbólóhùn. Irú ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀ẹ̀ lè sọ ohun tí ó ṣeṣe sí olùwà tàbí àbò. Bẹ̀ẹ̀ sì ni ó lè sọ ohun tí ó ṣeṣe sí àwọn méjèjè, ìyẹn olùwà àti àbò.

a. Olú <i>sùn</i>	b. Ọ̀kúnrin náà <i>kú</i> sí oko rẹ̀
di. Olú <i>jẹ</i> ìyà	dii. Ìyà <i>jẹ</i> Olú
e. Ọ̀pẹ̀ <i>ra</i> aṣọ̀	e. Ọ̀dẹ̀ náà <i>pa</i> eku nílá kan
f. Olú <i>se</i> ọ̀bẹ̀	g. Délé <i>kọ</i> ilé

Ọ̀rọ̀-ìṣe *sùn* àti *kú*, ní àpẹ̀rẹ̀ (a) àti (b), sọ ohun tí ó ṣeṣe sí olùwà, ọ̀rọ̀-ìṣe *jẹ*, sọ ohun tí ó ṣeṣe sí olùwà ní àpẹ̀rẹ̀ (di) àti ohun tí ó ṣeṣe sí àbò nì (dii). Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe *ra*, *pa*, *sè* àti *kọ* ní àpẹ̀rẹ̀ (e) dé (g) sọ ohun tí olùwà ṣe tí ó sì ṣeṣe sí àbò.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Ajúwe: Ọ̀rọ̀-ìṣe ajúwe ni àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó máa n sọ bí olùwà gbólóhùn sé rí. Ìyẹn ni pé wọn máa n júwe olùwà.

- Ilé náà *tóbi* Ọ̀bẹ̀ náà *dùn*. Ọ̀nà náà *fẹ̀*. Ọ̀mọ̀ rẹ̀ *ga*

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe *tóbi*, *dùn*, *fẹ̀* àti *ga* ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí n júwe bí olùwà ṣe rí.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Asòrírí: Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan máa n sọ nípa ìrírí olùwà gbólóhùn, irú àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀ẹ̀ ni a n pè ní ọ̀rọ̀-ìṣe *asòrírí*. Àwọn ni mo kọ ní àkọhan nínú gbólóhùn ìsàlẹ̀ wònyí.

- Olú *mọ* ìwé. Ọ̀gá wa *gbádùn* oúnjẹ náà.
Olùkọ̀ náà *kóriúra* ọ̀lẹ̀. Ọ̀mọ̀ mi *fẹ̀ran* bàtà yí.

Ìrírí olùwà ní àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe *mọ*, *gbádùn*, *kóriúra* àti *fẹ̀ran* fi hàn nínú gbólóhùn òkè wònyí yàtò sí sísọ ohun tí ó ṣeṣe sí olùwà tàbí júwe olùwà.

Ìlò

Òṣùwò miiṣàran tí a lè lò látí ya ọ̀rọ̀-ìṣe sọ̀tò ni bí a ṣe n lo ọ̀rọ̀-ìṣe nínú ẹ̀hun èdè Yorùbá. Àwọn ònà tí a máa fi n lo ọ̀rọ̀-ìṣe nínú ẹ̀hun èdè Yorùbá ni ìwònyí: *ṣìsèròyìn*, *pípàṣe*, *ṣìṣèbèèrè* àti *ṣìṣàpèpadà*. Èyí tùmọ̀ sí pé a lè ya àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe méri yí sọ̀tò, *ọ̀rọ̀-ìṣe aṣèròyìn*, *ọ̀rọ̀-ìṣe apàṣe tàbí aṣẹ̀bẹ̀*, *ọ̀rọ̀-ìṣe aṣèbèèrè* àti *ọ̀rọ̀-ìṣe aṣàpèpadà*.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Aṣèròyìn: A máa n lo àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe aṣèròyìn látí ṣe ìròyìn ohun tí ẹnìkan sọ. Díẹ̀ nínú wọn ni ìwònyí: *wí*, *sọ*, *ní*, *mọ*, *gbọ*, *búra*, *jéwọ*, *dáhùn*, *fèsì*, *ṣèlérí*, *sọ àṣòtélé*, *fónnu*, *abbl*.

- Mélòó ni o fẹ̀? → Mo *ní* “Mélòó ni o fẹ̀?”
(Ìwò) wá → Mo *ní* kí o wá!

Kí wọn lọ → Mo *ní* kí wọn lọ!

Bàbá *ṣèlérí* pé màmá máa ra bàtà.
 Mo *sọ* pé mo fẹ́ẹ́ lọ.
 Ìyàwó náà *fèsí* pé ìjà tí parí
 Adé *búra* pé òun kò mò nípa ọ̀rọ̀ náà

Ní àwọn gbólóhùn méta àkókó, àwọn gbólóhùn tí wọn wà ní iwájú ọ̀fà jẹ́ gbólóhùn tí a fi ẹ̀se ìròyìn àwọn gbólóhùn tí ò wà ní èyìn ọ̀fà, ọ̀rọ̀-ìṣe *ní* a sì lò láti ẹ̀se ìròyìn náà. Ní àwọn gbólóhùn mérin yòókù, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe aṣẹ̀ròyìn tí ó wà nínú ẹ̀hun wọn ni ìwònyí: *ṣèlérí, sọ, fèsí* àti *búra*.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Apàṣẹ/Aṣẹ̀bẹ̀ (A-ṣe-ẹ̀bẹ̀): A tún máa n lo àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan láti pa àṣe, bẹ̀ ẹ̀bẹ̀ tàbí láti ẹ̀se ìkíni. Púpọ̀ nínú ọ̀rọ̀-ìṣe ni a máa n lò láti pàṣe gégé bí wọn ẹ̀se jẹ́ yọ̀ nínú gbólóhùn ísàlẹ̀ wònyí.

Jókòò/dìde/nìsọ́/ńsọ́
 E *jókòó/dìde/nìsọ́/ńsọ́*
 Mára *bọ̀* E máa *bọ̀*
 Sára *wá* E sára *wá*

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí a lò láti pàṣe nínú àwọn gbólóhùn òkè wònyí ni *jókòò, dìde, nìsọ́/ńsọ́, bọ̀* àti *sára wá*. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí a máa n lò fún ìkíni ni *kú, pẹ̀lẹ̀, káre* gégé bí wọn ẹ̀se jẹ́ yọ̀ ní ìsàlẹ̀ yí.

kú iṣẹ́/E kú iṣẹ́ *kú odò/E kú odò* *kú iyálẹ̀ta/E kú iyálẹ̀ta*
pẹ̀lẹ̀/E pẹ̀lẹ̀ *káre/ O/E káre*

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe bi *jọ̀ọ́/jọ̀wọ̀* àti *dákun* ni a máa n lò láti bẹ̀bẹ̀ nínú gbólóhùn èdè Yorùbá gégé bí a ẹ̀se fi hàn ní ìsàlẹ̀ yí.

jọ̀ọ́/jọ̀wọ̀ E *jọ̀ọ́/jọ̀wọ̀*
dákun E *dákun*

Ọ̀rọ̀-ìṣe Aṣẹ̀bèèrè: Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe aṣẹ̀bèèrè bíi *dà* àti *ńkọ̀* ni a máa n lò láti ẹ̀se ìbèèrè nínú gbólóhùn èdè Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ wọn ni ó wà ní ìsàlẹ̀ yí.

Omọ náà *dà*? Oúnjẹ *dà*? Òun *dà*?
 Ìyá yín *ńkọ̀*? Ilé yí *ńkọ̀*? Iṣẹ́ *ńkọ̀*?

Ọ̀rọ̀-ìṣe Aṣàpèpadà: Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan wà tí a lè pè ní ìgbà méjì nínú gbólóhùn. Irú àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe yí ni a n pè ní ọ̀rọ̀-ìṣe aṣàpèpadà tàbí alápèpadà. E jẹ́ kí á yẹ̀ àwọn gbólóhùn wònyí wò.

Nàìrà méta pére ló *kù* mí *kù*. Ọ̀tá kò *fẹ́* ni *fẹ́* ‘re
 E máṣe *dá* mí *dá* ọ̀rọ̀ yí Bàtà yẹn nìkan la *mọ̀* ọ̀n *mọ̀*
 Ara ìwà a *bí* ni *bí* rẹ̀ nìyẹn Kí Olúwa *rò* wá *ro* ire.

Ní àwọn gbólóhùn òkè wònyí, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe aṣàpèpadà tí a pè ní ìgbà méjì méjì ni *kù, fẹ́, dá, mò, bí* àti *rò*. Àwọn gbólóhùn òkè wònyí lè ní èdà, gégé bí ó ṣe wà ní ìsàlẹ̀ yíí, ní ibi tí kò sì sí àpèpadà nínú ilò àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe inú wọn.

Náirà mètá péré ló *kù* fún mi.
E máṣe *fí* ọ̀rọ̀ yíí sílẹ̀ fún mi
Ara ìwà tí a *bí* mò ọ̀n niyẹn

Ọ́tá kò *fẹ́* kí a *ṣe* oríre
Bàtà yẹn nikan la máa n *rí* pèlú rẹ̀
Kí Olúwa *rò* ire *kàn* wá

Ìhun àti Írísí

Ọ̀nà mìíràn tàbí àbùdá mìíràn tí a fi lè dá ọ̀rọ̀-ìṣe mò nínú èhun èdè Yorùbá ni láti ṣàyèwò ìhun tàbí tàbí ìrísí irú ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀. Irú ìhun tàbí ìrísí tí a n sọ yíí ni bóyá ọ̀rọ̀-ìṣe jẹ onísílẹ̀bù kan tàbí ọ̀lọ̀pọ̀ sílẹ̀bù. Bí a bá lo ìhun tàbí ìrísí gégé bí ọ̀sùwò, a lè yá àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe sí èyà méjì: *ọ̀rọ̀-ìṣe abódé* àti *ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò*.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Abódé: Nínú àwọn ìṣòrí-ọ̀rọ̀ èdè Yorùbá, ìṣòrí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe ní àbùdá pàtàkì kan. Àbùdá nàà ni pé sílẹ̀bù kan ni ọ̀rọ̀-ìṣe èdè Yorùbá máa n ní. Ídí niyí tí a fi máa n pe ọ̀rọ̀-ìṣe èdè Yorùbá ní ọ̀rọ̀ èlẹ́yọ̀-sílẹ̀bù tàbí ọ̀rọ̀-ìṣe-onísílẹ̀bù-kan.

Ọ̀gòòrò ọ̀rọ̀-ìṣe ni ó jẹ ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù-kan gégé bí a ṣe ṣàlàyé yíí. Àpẹ̀rẹ̀ wọn ni *wá, wà, lọ, sùn, kù, jí, jẹ, jẹ́, jà, já, jọ, jò, jò, jó, gbẹ, gbẹ, gbìn, tò, tẹ, tẹ, tọ, tọ, sè, sú, sùn, sun, sá, šà, šá, wón, wòn, wé, wé, wẹ, wọ, wọ, wú, wù, wu, wí, wí, win, ba, bo, bó, bò, bẹ, bẹ, bó, bọ, bi, bì, yà, yá, šá, pín, pin, pé, pa, pọ, pón, pòn, ni, nà, mú, mu, sọ, sè, sé, sà, lẹ, la, lọ, lò, fẹ, fẹ, fun, fi, fi, fò, fọ, fọ, tà, tì, tí, he, há, hù, ká, kí, kì, kà, kọ, kọ, kọ, gùn, gé, gẹ, gẹ, ga, gà, gọ, gún, gba, gbà, gbá, gbọ, wọ, wọ, wé, wí, win, wò, wó, šé, šé, abbl.* Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe onísílẹ̀bù kan yíí ni a n pè ní ọ̀rọ̀-ìṣe abódé.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Alákanpò¹: Púpọ̀ nínú àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe èdè Yorùbá ni ó jẹ ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù kan gégé bí a ṣe ṣàlàyé lókè. Sùgbón àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan wà tí ó ní ju sílẹ̀bù kan lọ. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe yíí ni a mò sí ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò. Ídí tí a fi pè wón ní ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò ni pé a ṣedá wón nípa ìdàpọ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe abódé méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ tàbí nípa ìdàpọ̀-ṣọkan ọ̀rọ̀-ìṣe abódé àti ìṣòrí-ọ̀rọ̀ mìíràn bíi ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀-atókùn. Àpẹ̀rẹ̀ wọn ni mo fi hàn ní ìsàlẹ̀ yíí.

IṢ	IṢ +	OR
jíròrò	jí	ìròrò
jókòó	jó	òkó
dúró	dá	uró (u - + ró)
yípo	yí	ipo
pàdé	pa	ìdé

IṢ	IṢ +	OR
sọ̀rọ̀	sọ	ọ̀rọ̀
juwọ̀	ju	ọ̀wọ̀
buyì	bu	iyì
gbàdúrà	gba	àdúrà
wúrèé	wú	ìré
sáré	sá	eré

¹ Táíwò (2011, o.i 123-141) ṣàlàyé ní èkúnréré lórí ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò ní èdè Yorùbá àti ìṣedá wón.

seré	şe	eré
kígbe/kégbe	ké	igbé
jòba	je	ọba
şàlàyé	şe	àlàyé
dáhùn	dá	ohùn
kóńíra	kó	íríra

Àwọn àpẹẹrẹ òkè wònyí jẹ ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò tí a şedá nípa ìkànpò ọ̀rọ̀-ìşe abódé àti àpólà orúkọ/ ọ̀rọ̀-orúkọ tí ó jẹ àbò rẹ. Èyí já sí pé ọ̀rọ̀-ìşe agbàbò ni a máa n lò láti şedá irú ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò yí.

Èyà ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò miíràn ni àwọn ọ̀rọ̀-ìşe tí ó ní ihun tàbí irísí IŞ+OR+ (AP)AT. Èyí ni pé ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò yí jẹ ìkànpò ọ̀rọ̀-ìşe abódé, ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀-atókùn tàbí àpólà atókùn. Àpẹẹrẹ wọn ni ó wà ní isàlẹ̀ yí.

IŞ	→	IŞ	+	OR	+	(AP)AT
kíyèsí		kó		iyè		sí
fọ̀wọ̀sí		fi		ọ̀wó		sí
kíyèsára ko		iyè		sí ara		

Ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò keta ni èyí tí ó jẹ idàpò ọ̀rọ̀-ìşe abódé àti àpólà atókùn tí ó jẹ àmúpé fún ọ̀rọ̀-ìşe nàà. Ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò irú èyí nàà kò fi bèẹ̀ wọ̀ pọ̀ nínú èdè Yorùbá. Àpẹẹrẹ wọn ni iwònyí:

IŞ	→	IŞ	+	APAT
rànlọ̀wọ̀		ràn		ní ọ̀wọ̀
şelẹ̀şe		şe		ní èşe
tẹ̀síwájú		tẹ̀		sí iwájú
lọ̀síwájú		lọ̀		sí iwájú

Gégé bí ó şe fojú hàn lókè, ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò yí jẹ àpapọ̀ ọ̀rọ̀-ìşe abódé àti àpólà atókùn tí ó jẹ àmúpé fún ọ̀rọ̀-ìşe bèẹ̀.

Ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò kerin ni èyí tí a ti şe idàpò ọ̀rọ̀-ìşe abódé méjì tàbí jù bèẹ̀ lọ. Àpẹẹrẹ isàlẹ̀ yí jẹ àwọn ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò ní ibi tí a ti şe idàpò ọ̀rọ̀-ìşe abódé méjì.

IŞ		IŞ	+	IŞ
padà	→	pa	+	dà
bùkún	→	bù	+	kún
gbàgbó	→	gbà	+	gbó

Yàtò sí àwọn àpẹẹrẹ òkè yí, ní ibi tí a ti rí ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò abódé méjì pọ̀, èyà ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò miíràn ni èyí tí a ti da ọ̀rọ̀-ìşe abódé pọ̀ mó ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò.

IŞ		IŞ	+	IŞ
yípadà	→	yí	+	padà
ràpadà	→	rà	+	padà

Àwọn àpẹẹrẹ isàlẹ̀ yí jẹ èyà ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò tí mo şàlàyé lókè, şugbón wón jẹ idàpò ọ̀rọ̀-ìşe alákànpò àti ọ̀rọ̀-ìşe abódé.

IṢ	→	IṢ + IṢ
padàwá	→	padà + wá
padàbò	→	padà + bò
padàlò	→	padà + lò
padàdè	→	padà + dé

Èyà ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò karùn-ún ni ibi tí a ti ṣe ìdàpò ọ̀rọ̀-ìṣe elélé² àti àbò rẹ́ tí ó jẹ́ àpólà orúkọ. Àpeere wọn ni wón wà ní ìsàlẹ̀ yíí.

IṢ	→	IṢ + APOR + IṢ
téwógbà		té ọ̀wọ́ gbà
gbókànlé/gbékèlé		gbe ọ̀kàn lé
dárijì		dá orí jì
dẹ̀rùbà		dá ẹ̀rù bà
darapò		da ara pò
papòdà		pa ipò dà

Àpeere ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò láti àra ọ̀rọ̀-ìṣe elélé nàà ni ó wà ní ìsàlẹ̀ yíí. Sùgbón wón jẹ́ ibi tí a ti ṣe ìdàpò ọ̀rọ̀-ìṣe elélé méjì àti àpólà orúkọ tí ó jẹ́ àbò wọn.

IṢ	→	IṢ + APOR + IṢ + APOR + IṢ
ronúpiwàdà		ro inú pa iwà da
gbèyìnbebojé		gba èyìn ba ebo jé

Ìṣesí ọ̀rọ̀-ìṣe nínú ẹ̀hun

Ọ̀sùwọn miiran tí a lè fi dá ọ̀rọ̀-ìṣe mò ni láti ṣàkíyèsí ìṣesí irú ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀e nínú ẹ̀hun. Ídí ni pé, ìṣesí awọn ọ̀rọ̀-ìṣe yàtò sí ìṣesí ìsòrí-ọ̀rọ̀ miiran nínú ẹ̀hun. Ìṣesí yíí lè jẹ́ ihà tí ọ̀rọ̀-ìṣe kọ sí ìsòrí-ọ̀rọ̀ miiran tàbí ihà tí ọ̀rọ̀-ìṣe kan kọ sí ọ̀rọ̀-ìṣe miiran nínú ẹ̀hun.

Ihà tí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan kọ sí àpólà orúkọ olùwà àti àbò máa n yàtò sí èyí tí ọ̀rọ̀-ìṣe miiran kọ sí àpólà orúkọ bẹ̀e. Bákan nàà, a rí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe miiran tí wón kọ ihà pàtàkì kòṣeémáníí sí àpólà atókùn tí ó jẹ́ àmúpé wọn. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan máa n jẹ́ yọ pò nínú ẹ̀hun, àwọn kan sì ní àbùdá pé kí wón fàyè gba àbò wón láti là wón ní àárín, a sì tún ní àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wón kíí gba olùwà nínú ẹ̀hun. Àwọn ìṣesí wònyí jẹ́ àbùdá pàtàkì tí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe máa n fi hàn nínú ẹ̀hun èdè Yorùbá.

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan máa n yan olùwà tí wón máa bá rìn nínú ẹ̀hun, àwọn kan máa n yan àbò gégé bí ó ṣe yẹ. Irú àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí ni a mò sí *ọ̀rọ̀-ìṣe ayolùwà* àti *ọ̀rọ̀-ìṣe ayànbò*. A tún ní àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan tí wón máa n sọ olùwà wón di àbò láísí iyípadà nínú ìtumò ẹ̀hun méjèjì, iyẹn ibi tí olùwà ọ̀rọ̀-ìṣe ti padà di àbò ọ̀rọ̀-ìṣe. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀e ni a n pè ní *ọ̀rọ̀-ìṣe asoluwàdàbò*. Yàtò sí àwọn wònyí, a tún lè ya *ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò* sọtò sí *ọ̀rọ̀-ìṣe aláigbàbò*, àwọn ni ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó pọ̀ dandan fún láti gba àpólà orúkọ gégé bí àbò wón nínú ẹ̀hun, àti àwọn tí wón kíí gba àpólà orúkọ gégé bí àbò, iyẹn ni pé wón kíí yan àbò rárá nínú ẹ̀hun. A tún lè ya *ọ̀rọ̀-ìṣe agbàmúpé* sọtò, tí ṣe àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wón gbódò yan àpapò àpólà orúkọ àti àpólà atókùn gégé bí àmúpé nínú ẹ̀hun, tàbí àwọn tí wón máa n yan àpólà atókùn nìkan àti àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wón máa n yan àpólà àpónlé nìkan gégé bí àmúpé.

² Mo máa ṣàlàyé èyà ọ̀rọ̀-ìṣe elélé láipè ní ìsàlẹ̀

Sìwájú síí, a tún ní àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọn máa ń tẹ̀lẹ̀ ara wọn nínú èhun, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀e ni a ń pé ní **ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò**. Àwọn **ọ̀rọ̀-ìṣe elélà** jẹ ọ̀rọ̀-ìṣe tí àpólà orúkọ àbò máa ń là láàárín, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan máa ń jẹ yọ pẹ̀lú wúnrẹ̀n aláínítumò àdámọ̀ nínú èhun, àwọn ni a mò sí **ọ̀rọ̀-ìṣe abá wúnrẹ̀n aláínítumò àdámọ̀ rìn**.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Ayolùwà (A-yan-olùwà): Ọ̀kan pàtàkì lára àbùdá ọ̀rọ̀-ìṣe nínú ipèdè omonìyàn ni pé ó lójú ọ̀rọ̀-orúkọ tí ọ̀rọ̀-ìṣe lè bá rìn gégé bí i olùwà nínú gbólóhùn. Àbùdá yíi nàà kò sì yọ ọ̀rọ̀-ìṣe èdè Yorùbá sílẹ̀. Èyí tùmò sí pé ọ̀rọ̀-ìṣe máa ń yan olùwà tí ó bá bá ìtumò ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀e mu nínú èhun gégé bí olùwà rẹ̀. Olùwà tí kò bá ní ìtumò tí ó wà ní ibámu pẹ̀lú ìtumò ọ̀rọ̀-ìṣe kò lè jẹ yọ ní ipò olùwà gbólóhùn fún irú ọ̀rọ̀-ìṣe ọ̀hún. Ẹ̀ jẹ kí á yẹ àwọn àpẹ̀rẹ̀ wònyí wò.

<i>Iṣẹ̀ wà níbí</i>	<i>*Áárò/Alé/Ọ̀sán wà níbí.</i>
<i>Olú rò pé o ti de</i>	<i>*Igi/Ajá/Ọ̀le/Owó rò pé o ti de</i>
<i>Ọ̀mọ̀ nàà fẹ̀rà̀n ọ̀kò ayókélẹ̀ yíi</i>	<i>*Ọ̀kò ayókélẹ̀ yíi fẹ̀rà̀n ọ̀mọ̀ nàà</i>
<i>Ọ̀jó rí ilé yẹ̀n</i>	<i>*Ilé yẹ̀n rí Ọ̀jó</i>

Àwọn gbólóhùn tí wọn gba àmì iràwò * jẹ abirun nítorí pé wọn jẹ àìṣeégbà, Ìdí abájọ̀ ni pé àwọn olùwà tí wọn wà nínú àwọn gbólóhùn nàà kò ní ìtumò tí ó bá ìtumò ọ̀rọ̀-ìṣe wọn mu. Ọ̀pò ọ̀rọ̀-ìṣe èdè Yorùbá ni ó ní àbùdá yíyan olùwà nínú èhun gégé bí a ṣe ṣàlàyé lókè yíi.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Ayànbò (A-yan-àbò): Bí a ṣe ní àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọn ní àbùdá yíyan olùwà gbólóhùn, bẹ̀e nàà ni a ní àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọn ní àbùdá yíyan àbò nínú èhun. Irú àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe eléyíi máa ń yan ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí àpólà orúkọ tí wọn lè bá rìn gégé bí àbò nínú gbólóhùn nítorí pé kíi ṣe gbogbo ọ̀rọ̀-orúkọ ni wọn lè jẹ yọ gégé bí àbò wọn nínú èhun. Bí àpẹ̀rẹ̀, ní àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ wònyí, ọ̀rọ̀-orúkọ/àpólà orúkọ tí ó jẹ yọ ní ipò àbò ló fà á tí àwọn tí ó gba àmì iràwò fi jẹ àìṣeégbà.

<i>Ọ̀mọ̀ nàà kọ̀ orin/*owó/*aṣo.</i>	<i>Ọ̀mọ̀ nàà pa eku/eye/*orin/*ilé/*aṣo.</i>
<i>Wọn sun oorun/*orin/*opé.</i>	<i>A kọ̀ ilé kan/*aṣo/*idùnnú</i>
<i>Adiẹ̀ wa ti yè eyin/*omọ̀</i>	<i>Olú fọ̀ aṣo/bàtà/ilẹ̀/owó/ẹ̀sẹ̀/*iwé/*ow</i>
<i>Ìyàwó wa ti bí ibejì/omọ̀/*okọ̀/*igi</i>	<i>Obìnrin nàà ka iwé/owó/*aṣo/*orin</i>
<i>Mo ro oko/ilẹ̀/*igi/*omọ̀/*opé</i>	<i>A gún iyán/iṣu/*àmàlà/*ẹ̀bà</i>
<i>Ìfẹ̀olúwa tẹ̀ ẹ̀bà/*àmàlà/*iyán</i>	<i>Wọn se ọ̀bẹ̀/óúnjẹ/iṣu/*àmàlà/*ẹ̀bà</i>

Ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ wònyí, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe bíi **kọ̀, pa, sùn, kọ̀, yé, fọ̀, bí, ro, tẹ̀, ka, gún** àti **sè** ní àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí wọn gbòdò bá rìn gégé bí àbò. Àwọn tí wọn lè bá rìn wònyí ni àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí wọn máa ń yàn fúnra wọn. Ìdí sì nìyí tí isọ̀ tí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí àti àbò tí wọn yàn fi jẹ isọ̀ aṣeégbà. Bí àwọn tí wọn kò lè bá rìn bá fara hàn ní ipò àbò, isọ̀ àìṣeégbà ni àyọ̀rísí rẹ̀ máa jẹ. Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ àbò tí ó gba àmì iràwò ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí fi hàn pé isọ̀ tí wọn ti jẹ yọ jẹ àìṣeégbà nítorí pé wọn jẹ yọ ní àbò ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọn kò lè bá rìn. Ọ̀pò àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò ni wọn ní àbùdá yíi, ìdí sì ni èyí tí ó fi jẹ pé kíi ṣe gbogbo ọ̀rọ̀-orúkọ ni ó lè jẹ yọ ní ipò àbò fún ọ̀rọ̀-ìṣe nínú gbólóhùn.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Asolùwàdàbò (A-sọ-olùwà-di-àbò): Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe asolùwàdàbò ni àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó lè pààrò olùwà àti àbò wọn nínú èhun tí irú ipààrò bèè kò ní ní tàbí fa iyípadà ìtumò èhun tàbí gbólóhùn tí ọ̀rọ̀-ìṣe asolùwàdàbò ti je yọ. Àpẹẹrẹ wọn ni ìwònyí: *bà, sẹ́, jẹ, kán, bí, pón, se, ti, já, ta, se.*

Èrù <i>ba</i> omo náà	Omo náà <i>ba</i> èrù
Omọ náà <i>sẹ́</i> ìṣẹ́	Ìṣẹ́ <i>sẹ́</i> omọ náà
Àánú rẹ́ <i>se</i> mí	Mo <i>se</i> àánú rẹ́
Ìyàwó tuntun náà <i>jẹ</i> ìyà	Ìyá <i>jẹ</i> ìyàwó tuntun náà
Olú <i>kán</i> ojú púpọ̀	Ojú <i>kán</i> Olú púpọ̀
Olùkọ́ wa <i>bí</i> inú	Inú <i>bí</i> olùkọ́ wa
Àyà <i>já</i> obìnrin náà	Obìnrin náà <i>já</i> àyà.
Ọ̀kùnrin náà <i>pón</i> ojú gan-an	Ojú <i>pón</i> ọ̀kùnrin náà gan-an
O <i>n se</i> wèrè/Wèrè <i>n se</i> é	Ojú <i>n ti</i> ọ̀rẹ́ wa/Ọ̀rẹ́ wa <i>n ti</i> ojú
Ọ̀sì <i>ta</i> wón ní àdúgbò yẹn	Wón <i>ta</i> ọ̀sì ní àdúgbò yẹn

Ní àwọn gbólóhùn òkè wònyí, olùwà àwọn gbólóhùn apá ọ̀sì náà ni àbò àwọn gbólóhùn ọ̀tún, àbò àwọn gbólóhùn apá ọ̀tún ni olùwà àwọn gbólóhùn apá ọ̀sì. Síbẹ̀, ìtumò àwọn gbólóhùn apá ọ̀sì àti àwọn gbólóhùn apá ọ̀tún kò yàtò sí ara wọn. Ọ̀rọ̀-ìṣe kan náà ni ó wà nínú gbólóhùn apá ọ̀tún àti gbólóhùn apá ọ̀sì. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí ni wón sì jẹ́ kí ipààrò olùwà àti àbò wònyí seé se. Ídí niyí tí a fi *n* pé irú àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí ní ọ̀rọ̀-ìṣe asolùwàdàbò.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Agbàbò: Nínú èdè omọ̀niyàn, àbùdá kan pàtàkì tí a fi máa *n* dá ọ̀rọ̀-ìṣe mò nínú èhun ni kí a fi hàn bóyá ọ̀rọ̀-ìṣe kan gba àbò tàbí kò gba àbò. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó pọ̀ dandan fún láti gba àpólà orúkọ gégé bí àbò wọn nínú èhun ni a mò sí ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọn kí gba àpólà orúkọ gégé bí àbò ni a mò sí ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò. Àpẹẹrẹ wọn ni ó wà ní isàlẹ̀ yíi.

ai. Adé <i>mọ</i> ilé náà	ii. Adé <i>mọ</i> ọ̀n	
bi. Adé <i>mọ</i> ilé náà	ii. Adé <i>mọ</i> ọ̀n	
di. Omọ náà <i>ta</i> gítá	ii. Omọ náà <i>ta</i> á	
ei. Omọ náà <i>ta</i> gítá	ii. Omọ náà <i>tà</i> á	
ei. Bàà àgbà <i>kú</i>	ii. Bàà Adé <i>jẹ</i>	iii. Omọ náà <i>lọ</i>

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò nínú àwọn èhun òkè wònyí ni *mọ*, *mọ*, *ta*, àti *tà* gégé bí wón se je yọ nínú àwọn gbólóhùn (a) dé (e). Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò ni *kú*, *jẹ*, àti *lọ* bí wón se wà ní àwọn gbólóhùn (e).

Ní gbólóhùn (a-e) lókè, iyípadà ohùn dé bá àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò *mọ* àti *tà* tí wón ní àmì ohùn isàlẹ̀ tí ó di àmì-ohùn àárín ní àpẹẹrẹ (ai) àti (ei). Ohun tí ó fa iyípadà ohùn yíi ni àpólà orúkọ àbò tí ó tẹ̀lé àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò méjèèjì gégé bí ó se wà ní àpẹẹrẹ (ai) àti (ei) tí mo tún dà kọ sí isàlẹ̀ yíi.

ai. Adé <i>mọ</i> ilé náà	ii. Adé <i>mọ</i> ọ̀n
ei. Omọ náà <i>ta</i> gítá	ii. Omọ náà <i>tà</i> á

Òrò-ìṣe **mọ** àti òrò-ìṣe **tà** jẹ òrò-ìṣe olóhùn ìsàlẹ bí wọn bá dá wà àti ìgbà tí àbò wọn bá jẹ arópò-orúkọ gégé bí wọn ṣe jẹ yọ ní gbólóhùn (aii) àti (eii). Sùgbón àmì-ohùn tí wọn ní ní àpẹẹrẹ (ai) àti (ei) jẹ àmì-ohùn àárín nítorí pé kí ṣe arópò orúkọ ni àbò wọn, àpólà orúkọ ni àbò àwọn méjèjè.

Ìyípadà ohùn ni ó fà á tí **mọ** àti **mọ** fi di òrò olóhùn kan náà, **mọ**, tí **tà** àti **ta** náà fi di **ta** gégé bí wọn ṣe jẹ yọ ní àpẹẹrẹ wa tí mo dá kọ ní ìsàlẹ yí.

ai. Adé mọ ilé náà	ii. Adé mọ ọ̀n
bi. Adé mọ ilé náà	ii. Adé mọ ọ̀n
di. Ọmọ náà ta gítá	ii. Ọmọ náà ta á
ei. Ọmọ náà ta gítá	ii. Ọmọ náà tà á

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé òrò-ìṣe **mọ** kan náà ni ó wà ní (ai) àti (bi), tí gbólóhùn méjèjè sì jọra, elédè Yorùbá mọ bí ó ṣe máa fi ìyàtò hàn láàárín wọn bí ó ṣe yẹ. Ídì ni pé elédè Yorùbá mọ pé gbólóhùn méjèjè jẹ onipón-na nítorí pé wọn ní ju ìtumọ kan lọ. Bẹẹ̀ gélẹ̀ lomo ṣorí ní tí gbólóhùn (di) àti (ei) tí **ta** ti jẹ yọ.

Àmọ́ ṣá, ìyípadà ohùn kì í ṣelẹ̀ sí òrò-ìṣe olóhùn òkè àti òrò-ìṣe olóhùn àárín. Àmì-ohùn kan náà ni wọn máa ń ní bí àpólà orúkọ tàbí arópò orúkọ bá jẹ àbò wọn.

ai. Olú san owó ọ̀kọ náà	ii. Olú san an
bi. Ọmọ náà pa eku yẹn	ii. Ọmọ náà pa wọn
di. Mo rí aṣọ rẹ	ii. Mo rí wọn
ei. Ìyá já ewé náà	ii. Ìyá já a
ei. Wọn gbọ òrò wa	ii. Wọn gbọ wa

Ní àwọn àpẹẹrẹ òkè wònyí, àwọn òrò-ìṣe **san** àti **pa** jẹ òrò-ìṣe olóhùn àárín, àmì-ohùn yí kò sì yàtò ní (ai) àti (bi) nígbà tí wọn gba àpólà orúkọ gégé bí àbò àti ní (aii) àti (bii) níbi tí wọn ti gba arópò-orúkọ gégé bí àbò bakan náà, ìyẹn ni pé àmì-ohùn wọn kò yí padà. Bẹẹ̀ sì ni ọmọ ṣorí fún àwọn òrò-ìṣe olóhùn òkè wònyí: **rí**, **já** àti **gbọ** ní àpẹẹrẹ (d) d (e). Àmì ohùn àwọn òrò-ìṣe mètèèta kò yípadà ní (di) sí (ei) bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àpólà orúkọ ní àbò wọn àti ní (dii) sí (eii) níbi tí wọn ti gba arópò-orúkọ gégé bí àbò. Àmì-ohùn òkè náà ni wọn ní síbè.

Bí a bá wá rí òrò-ìṣe agbàbò tí kó sí àpólà orúkọ àbò tí ó tẹ̀lé e, ó ṣeé ṣe pé a ti gbé irú àbò bẹ̀ wá síwájú nínú gbólóhùn tàbí kí àbò náà jẹ mọ̀nù gégé bí a ṣe ṣàkíyèsí nínú àwọn gbólóhùn tàbí èhun ìsàlẹ̀ wònyí.

ai. Olú san owó ọ̀kọ náà	ii. Owó ọ̀kọ náà tí Olú san ...
iii. Owó ọ̀kọ náà ni Olú san	iv. Kí ni Olú san ?
bi. Wọn gbọ òrò wa	ii. Ọ̀rò wa tí wọn gbọ ...
iii. Ọ̀rò wa ni wọn gbọ .	iv. Kí ni wọn gbọ ?

Òrò-ìṣe **san** àti **gbọ** jẹ òrò-ìṣe agbàbò, wọn sì gba **owó ọ̀kọ náà** àti **ọ̀rò wa** gégé bí àbò wọn bí a ṣe rí i ní àpẹẹrẹ (ai) àti (bi) lókè. Sùgbón bí a bá wo àwọn gbólóhùn (aii) dé (aiv) àti (bii) dé (biv), a òò ṣàkíyèsí pé kò sí àbò léyìn àwọn òrò-ìṣe méjèjè. Ní (aii) àti (aiii), **owó ọ̀kọ náà**, tí ó jẹ àbò òrò-ìṣe, **san**, ti jẹ yọ síwájú nínú ìsọ tàbí èhun méjèjè. Bákán náà lẹ̀rò rí ni (bii) àti (biii) níbi tí àbò òrò-ìṣe **gbọ**, ìyẹn **ọ̀rò wa**, ti jẹ yọ síwájú nínú àwọn ìsọ

méjèèjì. Elédè mò pé *owó ọ̀kọ̀ nàà* àti *ọ̀rọ̀ wa* sì ni àbò ọ̀rọ̀-ìṣe *san* àti *gbọ̀* bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé wọn wà ní iwájú àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe nínú èhun. Àwọn ìgbésẹ̀ sínntààsì kan ni ó fà á tí a fi gbé àwọn àbò ọ̀rọ̀-ìṣe kúrò ní ipò àbò wọn sí iwájú nínú ìṣọ̀ tàbí èhun wònyí³. Ní àpẹ̀rẹ̀ (aiv) àti (biv), kò tilẹ̀ sí àbò fún àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe *san* àti *gbọ̀* rárá. Nínú gbólóhùn ibeèrè méjèèjì, mònú ni àbò àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe méjèèjì jẹ̀. Ìdáhùn tí a bá fún gbólóhùn ibeèrè wònyí ni yóò fojú àbò wọn hàn.

Ó ṣeé ṣe kí á ṣedá ọ̀rọ̀-orúkọ láti ara ọ̀rọ̀-ìṣe nípa ṣíṣe àpètúnpe elébe fún ọ̀rọ̀-ìṣe bèè, kí ọ̀rọ̀-orúkọ tí a ṣedá yí sì wá jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe tí a ti ṣedá rẹ̀ gègè bí ó ṣe wà ní ìsàlẹ̀ yí.

Ọ̀bẹ̀ nàà <i>dun didun</i>	Bàtà nàà <i>jẹ̀ jẹ̀</i> kan
Ọ̀mọ̀ nàà kò <i>lọ̀ lólọ̀</i> kan	Ọ̀gá <i>wá wíwá</i> kan
Ilé ọ̀hún <i>ga giga</i>	Ó ń <i>gbin gbíngbin</i>

Ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe *dun, jẹ̀, lọ̀, wá, ga* àti *gbin* gba àpólà orúkọ, ní ibi tí ọ̀rọ̀-orúkọ tí a ṣedá látara wọn ti jẹ̀ orí, gègè bí àbò. Nítorí ìdí èyí, àwọn kan gbà pé àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí jẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò. Sùgbón a mò pé kò ṣeé ṣe láti fi arópò orúkọ rópò àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ ìṣedá yí bí a ṣe lè ṣe fún àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ yòókù. Ìdí nìyí tí àwọn gbólóhùn ìsàlẹ̀ wònyí fi jẹ̀ àìṣeégbà.

*Ọ̀bẹ̀ nàà <i>dun ún</i>	*Bàtà nàà <i>jẹ̀ é</i>	*Ọ̀mọ̀ nàà kò <i>lọ̀ ọ̀</i>
*Ọ̀gá <i>wá á</i>	*Ilé ọ̀hún <i>ga á</i>	*Ó ń <i>gbin ín</i>
Ọ̀mọ̀ nàà <i>jẹ̀ iṣu</i>	Ọ̀mọ̀ nàà <i>jẹ̀ é</i>	
O <i>gbin àgbàdo</i>	O <i>gbin ín</i>	

Ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí, a gbìyànjú láti fi arópò-orúkọ sí àyè àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí a ṣedá láti ara àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe, *dun, jẹ̀, lọ̀, wá, ga*, àti *gbin*. Ṣíṣe eléyí ni ó fa àìṣeégbà àwọn òkè yí. Sùgbón nígbà tí a fi arópò-orúkọ rópò àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe *jẹ̀* àti *gbin*, àwọn gbólóhùn nàà ṣeé gbà. Ara àbùdá àbò ọ̀rọ̀-ìṣe tí kì í ṣe arópò-orúkọ sì ni pé a gbòdò lè fi arópò-orúkọ rópò wọn nínú èhun, èyí kò sí ṣeé ṣe fún àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí a ṣedá láti ara ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí. Fún ìdí èyí, a kò ní gba àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe *dun, jẹ̀, lọ̀, wá, ga, gbin* àti irú wọn sí ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò, ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò ni a máa kà wọn sí, àwọn ni a sì máa ṣàlàyé bá yí.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Aláìgbàbò: Ìyàtò pàtàkì tí ó wà láàárín ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò àti ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò ni àbùdá àdámọ̀ tí àwọn méjèèjì ní. Àbùdá àdámọ̀ yí ni ìtumò àti ìṣe tí àwọn méjèèjì gbé jáde. Elédè mò pé ìṣe ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò kò parí sí ọ̀rọ̀-ìṣe yí, sùgbón àbò ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò máa ń ní ipín nínú ìṣe nàà. Ni tí ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò, elédè mò pé orí ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò ni ìṣe tí ó gbé jáde máa ń parí sí, kò sì tèsíwájú kojá ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò rárá. Àwọn àpẹ̀rẹ̀ ìsàlẹ̀ wònyí ṣàlàyé àkíyèsí yí dáadáa.

a. Ọ̀mọ̀ nàà <i>lọ̀.</i>	Bàbá àgbà ti <i>kú</i>	Ilé ọ̀hún <i>ga.</i>	Ìṣe nàà <i>dára</i>
b. Ọ̀mọ̀ nàà <i>ra aṣọ̀ tuntun</i>	Bàbá àgbà <i>kọ̀ ilé ńlá.</i>	A <i>fẹ̀ràn iṣu sise.</i>	

³ A kò nílè jíròrò lórí ìgbésẹ̀ sínntààsì nínú bèbà yí.

Bí a bá sàyèwò àwọn gbólóhùn òkè wònyí dáadáa, a óò rí i gbangba gbàngbà pé iyàtò wà láárín àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe inú gbólóhùn (a): *lọ, kú, ga, dára* àti àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó wà nínú gbólóhùn (b): *rà, kọ fẹ̀rà̀n*. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe inú gbólóhùn (a) kò nílò àpólà orúkọ láti tẹ̀lẹ̀ wọn kí ìtumò wọn tó kún. Fún ìdí èyí, wọn kii se ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò. Sùgbòyìn àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe inú gbólóhùn (b) gbódò gba àbò, láìjẹ̀ bẹ̀, isọ̀ tí wón ti jẹ̀ yọ̀ kò ní seégbà. Àwọn àti àbò wọn ni mo kọ̀ ní àkòhàn dẹ̀gbẹ̀ ní gbólóhùn (b) lókè.

Ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ ìsàlẹ̀ wònyí, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan nàa tí ó wà ní gbólóhùn (b) lókè ló wà nínú wọn. Sùgbòyìn ìdí tí àwọn gbólóhùn (d) nísàlẹ̀ fí jẹ̀ àìseégbà ní pé àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe nàa kò ní àbò tí ó tẹ̀lẹ̀ wọn.

d.* Omo nàa *ra* *Bàbá àgbà *kọ*. *A *fẹ̀rà̀n*

Díẹ̀ lára àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò ni ìwònyí: *kú, kà, kọ, ja, jó, lọ, wá, wà, wò, wé, wú, wón, wọ, wò, tọ, té, sùn, sá, pón, dùn, ga, dára, dúpẹ̀, lò, gọ, gún, gùn, padà*, abbl. Àpẹ̀rẹ̀ bí wón se jẹ̀ yọ̀ gégé bí ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò ní mo fí hàn ní àwọn gbólóhùn ìsàlẹ̀ yí.

Bàbá àgbà <i>kú</i>	Táyà mọtò nàa <i>jò</i> .	Wón ti <i>lọ</i> .
Wón <i>wá</i> .	Wón <i>wá</i> .	Igi ọ̀hún ti <i>wó</i> .
Ìsọ̀ wònyí <i>wé</i> .	Ojú rẹ̀ <i>wú</i> .	Ojà rẹ̀ <i>wón</i>
Ìlẹ̀ yẹ̀n <i>wọ</i> .	Ọ̀rọ̀ yẹ̀n kò <i>tọ</i>	Omo nàa <i>té</i>
Omo nàa <i>sùn</i>	Osan nàa <i>pon</i>	Ó <i>dára</i> .
Ọ̀bẹ̀ nàa <i>dùn</i>	Mo <i>dúpẹ̀</i> .	Ó <i>gún</i>
Omo nàa <i>gọ</i>	Igi nàa <i>gùn</i>	Ilẹ̀ àwọn àgbẹ̀ <i>ga</i>
Olùkọ̀ nàa ti <i>dé</i>	Bàbá ti <i>jáde</i>	Orí rẹ̀ <i>pé</i> .
Ọ̀gá nàa <i>le</i> .	Wón ti <i>padà</i>	Adíyẹ̀ wa ti <i>kọ</i>
Mo <i>gbọ</i>	Ó ti <i>gbà</i>	Ojú rẹ̀ á <i>ja</i>
Àwọn aṣẹbi nàa <i>kà</i> .		

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò ni mo kọ̀ àkòhàn dẹ̀gbẹ̀ ní àwọn gbólóhùn òkè wònyí. A rí nínú àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe òkè wònyí tí wón lè gba àbò. Bí àpẹ̀rẹ̀, ọ̀rọ̀-ìṣe *sùn* ní àpẹ̀rẹ̀ ìsàlẹ̀ yí.

Omo nàa *sun orun*. Mo *gbọ ọ̀rọ̀ yín*. Ó ti *gba ohun tí wọ sọ*

A sàkíyèsí pé ọ̀rọ̀-orúkọ *orun* nìkan ni *sùn* lè gba gégé bí àbò. Yàtò sí *orun*, ọ̀rọ̀-ìṣe *sùn* kò lè gba àbò mìíràn rárá.

Ohun tí àbùdá àdámọ̀ tí a sàlàyé lókè yí tọka sí ni pé elédè ti pààlà sàárín ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò àti ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò nínú èhun nípa fífi iyàtò tí ó lápẹ̀rẹ̀ yà wón sọtò. Níwón bí ọ̀rọ̀ bá rí báiyí, ohun tí ó tọ̀ ni láti ya ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò sọtò sí ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Agbàmúpe: Ọ̀rọ̀-ìṣe agbàmúpe ni àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wón gbódò yan àmúpè nínú èhun. Àmúpè jẹ̀ fónrán tàbí èhun tí a máa n fí kún fónrán mìíràn láti mú ìtumò tàbí ihun tí a mọ̀ mọ̀ fónrán nàa gún rẹ̀gí tàbí pé. Iyẹ̀n ni pé àmúpè ni ọ̀rọ̀ tí ó jẹ̀ yọ̀ pẹ̀lú ọ̀rọ̀ mìíràn láti mú kí ìtumò ọ̀rọ̀ nàa pé. Èyí tùmò sí pé àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan máa n gba ìsọ̀rí-ọ̀rọ̀ mìíràn yàtò sí ìsọ̀rí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ láti tẹ̀lẹ̀ irú ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀.

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan wà tí wón gbódò gba àpapọ̀ àpólà orúkọ àti àpólà atókùn kí ìtumò wọn tó kún. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀ ni a n pè ní ọ̀rọ̀-ìṣe agbàmúpe. Irú àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe nàa àti àmúpè rẹ̀ ni ó wà nínú gbólóhùn ìsàlẹ̀ yí.

Obìnrin náà <i>fi owó sí àpò</i>	Eşin náà <i>ta olówó rẹ ní ipá</i>
Omọ máà <i>yọ iyá rẹ ní ẹnu</i>	Ìyàwó náà <i>kọ ojú sí ibòmíràn</i>
Wọn <i>ka ọgá wọn sí pàtàkì</i>	Àwọn akékọ̀ọ náà <i>dẹ eti sí ilẹ̀.</i>
Omọ̀bìnrin náà <i>fọ Olú ní eti</i>	

Àwọn ọ̀rọ̀-ìşẹ agbàmúpe nínú àwọn àpẹ̀rẹ̀ ọ̀kẹ̀ wònyí ni : *fi, ta, yọ, kọ, ka, dẹ* àti *fọ*. Ní gbólóhùn tí ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn tí jẹ yọ, àpólà orúkọ àti àpólà atókùn ni ó jẹ yọ tẹ́lẹ̀ wọn. Bí a bá yọ àwọn àmúpe méjèjè tábí ọ̀kan nínú wọn kúrò, gbólóhùn àìşẹ́gbà ni yòò jẹ̀ àbájáde ìyọ̀kúrò bẹ̀ẹ̀ gégé bí ó şe wà nínú àwọn àpẹ̀rẹ̀ wònyí.

*Obìnrin náà *fi* / *Obìnrin náà *fi owó* / *Obìnrin náà *fi sí àpò*
 *Eşin náà *ta* / *Eşin náà *ta olówó rẹ* / *Eşin náà *ta ní ipá*
 *Omọ máà *yọ* / *Omọ máà *yọ iyá rẹ* / *Omọ máà *yọ ní ẹnu*
 *Ìyàwó náà *kọ* / *Ìyàwó náà *kọ ojú* / *Ìyàwó náà *kọ sí ibòmíràn*
 *Wọn *ka* / *Wọn *ka ọgá wọn* / *Wọn *ka sí pàtàkì*
 *Omọ̀bìnrin náà *fọ* / *Omọ̀bìnrin náà *fọ Olú* / *Omọ̀bìnrin náà *fọ ní eti*

Àwọn ìşọ ọ̀kẹ̀ wònyí jẹ̀ àìşẹ́gbà nítorí yíyọ̀ tí a yọ àwọn àmúpe kúrò tí a sì dá ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ sí nínú wọn. Èyí fi hàn pé dandan lowó orí, túlàsì laşọ̀ ìbora ni àwọn àmúpe wònyí jẹ̀ fún àwọn ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ tí wọn tẹ́lẹ̀, kòşẹ́mání ni wọn fún ọ̀rọ̀-ìşẹ̀.

Ní gbólóhùn *Wọn ka ọgá wọn*, a lẹ̀ şọ̀ pé gbólóhùn náà jẹ̀ aşẹ́gbà, şùgbón ìtumọ̀ rẹ̀ yàtò sí *Wọn ka ọgá wọn sí pàtàkì*. Èyí tún fi ìdì àlàyé wa múlẹ̀ pé àpólà orúkọ àti àpólà atókùn jẹ̀ kànnpá fún ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ agbàmúpe tí a n şàlàyé rẹ̀ yí.

Irú àwọn ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ agbàmúpe míràn tún wà tí ó máa n gba àpólà atókùn nìkan gégé bí àmúpe. Irú àwọn wònyí kì í gba àpólà orúkọ rára, àfi àpólà atókùn. Àpẹ̀rẹ̀ wọn ni ó wà ní ìsàlẹ̀ yí.

Àpapọ̀ owó náà <i>kú sí múrí mẹwàá.</i>	Wàhálà rẹ̀ <i>já sí asán.</i>
Ọ̀de náà ti <i>já sí ojú ọ̀nà.</i>	Ìyá àgbà n <i>gbé ní Mọ̀níyà.</i>
Wàhálà rẹ̀ kò <i>mọ̀ ní kékeré.</i>	Ọ̀gá wọn <i>yọ̀ sí wọn lójjù.</i>
Wọn <i>fi sí alẹ̀ ọ̀là.</i>	Ọ̀nà náà <i>pín sí márùn-ún</i>

Àwọn ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ *kú, já, gbé, mọ, fi, pín* àti *yọ* jẹ̀ àpẹ̀rẹ̀ ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ agbàmúpe tí ó máa n gba àpólà atókùn nìkan gégé bí àmúpe rẹ̀. Kànnpá náà ni àpólà atókùn àmúpe wònyí fún ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ nítorí bí a bá yọ̀ wọn kúrò, ìşọ̀ àìşẹ́gbà ni ìyọ̀kúrò máa já sí.

*Àpapọ̀ owó náà <i>kú</i>	*Wàhálà rẹ̀ <i>já</i>	*Ọ̀de náà ti <i>já</i>
*Ìyá àgbà n <i>gbé</i>	*Wàhálà rẹ̀ kò <i>mọ</i>	*Ọ̀gá wọn <i>yọ</i>
*Wọn <i>fi</i>	*Ọ̀nà náà <i>pín</i>	

Gégé bí àlàyé àti àkíyèsì wa lókè şe fi hàn, àwọn gbólóhùn ọ̀kẹ̀ wònyí jẹ̀ abirùn nìtorí àwọn ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ inú wọn kò ní àpólà atókùn àmúpe tí ó yẹ kí ó tẹ́lẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ tí ó jẹ̀ yọ̀ nínú wọn. Fún idí èyí, àbùdá àdání àwọn ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ náà ni gbígba àpólà atókùn gégé bí àmúpe nínú ẹ̀hun.

Èyà ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ agbàmúpe kẹta ni àwọn tí wọn máa n gba àpólà àpónlẹ̀ gégé bí àmúpe wọn. Àpẹ̀rẹ̀ wọn àti àmúpe wọn ni mo kọ̀ dẹ̀gbẹ̀ àkọ̀hàn nínú àwọn gbólóhùn ìsàlẹ̀ wònyí.

Ọbẹ nàà *ta sansan*.

Aṣọ nàà *bẹ yòò*.

Omọ nàà *jà fáfá*.

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe agbàpónlẹ̀ gégé bí àmúpé ni *ta*, *bẹ* àti *jà*. Bí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí bá jẹ̀ yọ̀ nínú èhun láìgba àwọn àpólà àpónlẹ̀, ìtumò èhun nàà máa yàtò sí èyí tí àmúpé ti jẹ̀ yọ̀. Ídì nìyí tí ìtumò èhun wònyí fí yàtò sí ara wọn.

Ọbẹ nàà *ta*. f.w.

Ọbẹ nàà *ta sansan*.

Aṣọ nàà *bẹ*. f.w.

Aṣọ nàà *bẹ yòò*.

Omọ nàà *jà*. f.w.

Omọ nàà *jà fáfá*.

Ní ìgúnlẹ̀, oríṣi ọ̀rọ̀-ìṣe agbàmúpé mēta ni a yà sọtò nínú èhun èdè Yorùbá. Àwọn ni ọ̀rọ̀-ìṣe agbàmúpé tí ó jẹ̀ àpapọ̀ àpólà orúkọ àti àpólà atókùn, ọ̀rọ̀-ìṣe agbàpólà atókùn nìkán àti ọ̀rọ̀-ìṣe agbàpólà àpónlẹ̀.

Ọ̀rọ̀-ìṣe Èlẹ̀là: Mo ti ṣàlàyé ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò lókè. Sùgbón àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò kan wà tí wó máa n fí àyè gba àbò wọn láti là wọn láàárín. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀e ni a n pè ní ọ̀rọ̀-ìṣe èlẹ̀là.

Àbùdá méjì pàtàkì ni a fí máa n dá ọ̀rọ̀-ìṣe èlẹ̀là mò yàtò sí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe mìíràn nínú èhun. Àkókó ni pé ó gbòdò jẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò gégé bí mo ṣe ṣàlàyé ṣáájú, èkejì, ọ̀rọ̀-ìṣe gbòdò jẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò. Ìyẹn ọ̀rọ̀-ìṣe tí ihun rẹ̀ jẹ̀ olópò sílẹ̀bù yàtò sí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe onísílẹ̀bù kan, tí a mò sí ọ̀rọ̀-ìṣe abódé.

Ọ̀rọ̀-ìṣe èlẹ̀là àkókó tí a máa yà sọtò ni ọ̀rọ̀-ìṣe abódé méjì tí a fí àbò là láàárín. Àpẹ̀rẹ̀ wọn ni *rẹ ... jẹ, gbà ... gbọ, yí ... po, pa ... dà, bá ... wí, bá ... sùn, fí ... hàn, bà ... jẹ, bá ... mu, bẹ ... wò, bù ... kù, tàn ... jẹ, gbé ... tà, já ... bọ, fà ... ya, tú ... ká*, abbl. Díẹ̀ lára gbólóhùn tí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe èlẹ̀là wònyí ti máa n jẹ̀ yọ̀ ni ó wà ní ísálẹ̀ yí.

Olú rẹ̀ omọ nàà jẹ.

*Olú rẹ̀jẹ̀ omọ nàà

Wọn pa ipò rẹ̀ dà

*Wọn padà ipò rẹ̀

Ọ̀gá bá wa wí

*Ọ̀gá báwí wa

E fí àpẹ̀rẹ̀ rẹ̀ hàn

*E fihàn àpẹ̀rẹ̀ rẹ̀

A lọ bẹ̀ omọ nàà wò

*A lọ bẹ̀wò omọ nàà

Wọn tàn wá jẹ

*Wọn tànjẹ̀ wá

Mo já èso nàà bọ

*Mo jábọ̀ èso nàà

Wọn fí ipá bá omọ nàà sùn

*Wọn fí ipá básùn omọ nàà

Wọn gba èyìn ba ebọ nàà jẹ

*Wọn gba èyìn bajẹ̀ ebọ nàà

Ó gbé ọ̀kọ̀ nàà tà

*Ó gbétà ọ̀kọ̀ nàà

Ọ̀gá fà iwé rẹ̀ ya

*Ọ̀gá fàya iwé rẹ̀

Wọn tú agbo wọn ká

*Wọn túká agbo wọn

Mo gba Olúwa gbọ

Mo gbàgbọ̀ Olúwa

Ọ̀jọ̀ yí ilé nàà po

Ọ̀jọ̀ yípo ilé nàà

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe èlẹ̀là àti àbò wọn tí a fí là wọn láàárín ni wọn wà ní àpẹ̀rẹ̀ ápá òsì lókè wònyí. A ṣàkíyèsí pé bí a bá gbé àbò kúrò láàárín ọ̀rọ̀-ìṣe èlẹ̀là lọ sí èyìn, ìsọ àìṣeégbà ni yòò yorí sí gégé bí àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí wọn wà ní apá ọ̀tún lókè ṣe fí yè wa, àyàfí àwọn àpẹ̀rẹ̀ méjì tí ó gbéyìn tí gbígbé yí kò fa ìsọ àìṣeégbà rará. Ìyẹn ni pé o ṣeé ṣe kí àbò ọ̀rọ̀-ìṣe èlẹ̀là **gbàgbọ̀** àti **yípo** wà ní èyìn wọn tàbí kí a fí là wọn láàárín kí gbólóhùn tí wọn ti jẹ̀ yọ̀ sí ṣeégbà.

Àkíyèsí m̀íràn nípa àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là ẁoǹyí ní pé ẁoǹ tún ní àbùdá ọ̀rọ̀-ìṣe asàbòdolùwà (a-sọ-àbò-di-olùwà) ní ibi tí àbò ẁoǹ yòò di olùwà tí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là á wá di ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là tí a lè lò gégé bí ọ̀rọ̀-ìṣe asàbòdolùwà ni *pa ...dà, fi ... hàn, já ...bò, tú ...ká, bà ... jé* àti *fà ... ya* gégé bí ẁoǹ ṣe fojú hàn nínú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ ẁoǹyí.

Ipò rẹ padà
Agbo wọn túkà

Àpeṣere rẹ fihàn
Èbọ nàa bàjé

Èso nàa jábọ
Ìwé rẹ faya

Yàtò sì àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là tí ó ní ìhun ọ̀rọ̀-ìṣe abódé méjì, tí a fi àpeṣere ẁoǹ hàn lókè, a tún ní àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan tí ẁoǹ ní ìhun ọ̀rọ̀-ìṣe abódé àti ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò. Àpeṣere ẁoǹ ni *yí ... padà, dárí ... jì, rà ... padà*, abbl, gégé bí ẁoǹ ṣe wá nínú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ ẁoǹyí.

Tètè lo *yí iwà rẹ padà*
È *dárí ẹṣẹ jì*
Ó kú láti *ra aráyé padà*

*Tètè lo *yípadà iwà rẹ*
*È *dáríjì ẹṣẹ*
*Ó kú láti *ràpadà aráyé*

Ṣùgbón ó ṣeṣe ṣe láti lo àwọn kan làra àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là *yí, dárí ... jì, yí ... padà*, gégé bí ọ̀rọ̀-ìṣe aláìgbàbò ṣùgbón a kò lè lo *rà ... padà* bẹ̀.

Mo ti *dáríjì*.
*Ó ti *rà padà*

Omọ nàa ti *yípadà*.
Ó ti *rà wá padà*

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là tí a tún lè yà sọtò ni àwọn tí ẁoǹ gba àbò méjì, ọ̀kan ní àárín ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là, ikejì ní ẹ̀yìn rẹ. Àpeṣere ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là irú ẹ̀yí ni *kó ... bò, dárí ... jì, dá ... bà*, àti *té ... gbà*.

Omọ nàa *kó egba bo Òjó*.
Ògá ti *dárí ẹṣẹ wọn jì wọn*
Olúwa *té ọwọ gba ọpẹ mi*
Ẁoǹ *dá ẹ̀rù bá ọ̀gá wọn*

*Omọ nàa *kó bo Òjó egba*.
*Ògá ti *dárí jì wọn ẹṣẹ wọn*
*Olúwa *té gba ọpẹ mi ọwọ*
*Ẁoǹ *dá bá ọ̀gá wọn ẹ̀rù*

Ní àwọn àpeṣere òkè ẁoǹyí, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là tí ó wà nínú ìhun ẁoǹ gba àbò méjì méjì, ọ̀kan tẹ̀lẹ̀ apá àkòkò ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là, ikejì sí tẹ̀lẹ̀ apá ikejì ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là.

Kò ṣeṣe ṣe kí àwọn àbò méjèjèjì jẹ yọ léyìn ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là, kí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là ẁoǹyí wá jẹ ọ̀rọ̀-ìṣe méjì ọ̀tòòtò, ìdí abájọ níyí tí àwọn àpeṣere apá ọ̀tún lókè fi jẹ àìṣeégbà. Àbùdá ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là ni pé àbò rẹ gbòdò là á ní àárín.

Bákan nàa ni kò ṣeṣe ṣe láti yọ ọ̀kan làra àwọn àbò méjèjèjì kúrò nínú ìhun ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là, bí a bá ṣe bẹ̀, isọ àìṣeégbà ni ìyọkúrò bẹ̀ yòò yorí sí gégé bí àwọn àpeṣere isàlẹ̀ ẁoǹyí ṣe fi hàn.

Omọ nàa *kó egba bo Òjó*.
Ògá ti *dárí ẹṣẹ wọn jì wọn*
Olúwa *té ọwọ gba ọpẹ mi*
Ẁoǹ *dá ẹ̀rù bá ọ̀gá wọn*

*Omọ nàa *kó bo Òjó*.
*Ògá ti *dárí jì ẹṣẹ wọn*
*Olúwa *té ọwọ gba*
*Ẁoǹ *dá ẹ̀rù bá*

*Omọ nàa *kó egba bo*.
*Olúwa *té gba ọpẹ mi*
*Ẁoǹ *dá bá ọ̀gá wọn*

Àwọn àkíyèsí tí a ɛ lókè yìí fi hà gbangba pè ọ̀rọ̀-ìṣe kan ni ó yẹ ki a ka ọ̀rọ̀-ìṣe elélà sí kíí ɛ ọ̀rọ̀-ìṣe méjì. Àmọ́ ɛ́, bí a bá tẹ̀lẹ́ ihun rẹ̀, nítorí pé ó ní ju sílẹ̀bù kan lọ, kíí ɛ ọ̀rọ̀-ìṣe abódé sùgbón ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò tí ó ní ihun ọ̀rọ̀-ìṣe abódé méjì.

Ọ̀rọ̀-Ìṣe Àsínpò

Ó ɛ ɛ kí ọ̀rọ̀-ìṣe méjì tàbí jù bẹ̀e lọ tẹ̀lẹ́ ara wọn láti ɛ̀gbéjádé ohun tí a ní lókàn láìṣe pé a lo ọ̀rọ̀-àsopò láti so àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí pò nínú gbólóhùn. Nínú gbólóhùn èdè Yorùbá, àwọn ipèdè kan wà tí a lè fi ọ̀rọ̀-àsopò gbé jáde nítorí pé wọn ní ọ̀rọ̀-ìṣe méjì tàbí jù bẹ̀e lọ. Bí kò bá sí ọ̀rọ̀-àsopò nínú ẹ̀hun nàà, síbẹ̀ tí irú ipèdè bẹ̀e sì jẹ́ aṣeégbà, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọn jẹ́ yọ tẹ̀lẹ́ ara wọn nínú gbólóhùn tí a n wí yìí ni a n pè ní ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò.

Opé <i>gbé</i> aga <i>lọ</i> sí ilé wa	È <i>lọ gbé</i> owó <i>fún</i> ⁴ Ọ̀jọ
Ilé nàà <i>jó ku</i> eérú	Olú <i>mú</i> mi <i>rin</i> máílí méjì
Omọ̀bìnrin nàà <i>mu</i> ẹ̀mu <i>yó</i>	Ọ̀gá wa <i>fi</i> sùurù <i>yanjú</i> ọ̀rọ̀ nàà
Oníwàásù máa <i>sùrèe fún</i> ⁵ wọn.	Déle <i>mú</i> mi <i>ra</i> àgbàdò
Olú <i>ra</i> eran <i>pa tà</i>	A ti <i>pa</i> adiyẹ nàà <i>sè jẹ</i>
Adé á <i>gé</i> àgbàdò <i>sun jẹ</i> ní oko	Wón <i>kòrin dé</i> oko
Wón <i>ra</i> aṣò <i>rán tà</i>	Wón <i>rí</i> omọ nàà <i>mú lọ</i> .

Àwọn gbólóhùn òkè wònyí jẹ́ àpẹ̀rẹ́ gbólóhùn ọ̀lọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò nítorí pé ọ̀kòòkan wọn ní ju ọ̀rọ̀-ìṣe kan lọ nínú ihun rẹ̀. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe inú àwọn gbólóhùn kòòkan ni mo kọ ní àkòhàn dẹ̀gbé. Àwọn kan ní ọ̀rọ̀-ìṣe méjì, àwọn kan sì ní ọ̀rọ̀-ìṣe méta, bẹ̀e ni kò sí ọ̀rọ̀-àsopò nínú àwọn gbólóhùn nàà tí a lè sọ pé a fi so àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí pò.

Èyà Ọ̀rọ̀-Ìṣe Àsínpò

Àwọn onímò èdè Yorùbá bí George (1975), Bamgboṣe (1983, 1990) àti Oyelaran (1982), pín ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò sí èyà lóríṣíríṣí. Èyà ti Bamgboṣe (1990) ni ó máa jẹ́ itòni wa.

Èyà ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò méfà ni Bamgboṣe (1990) yà sòtò, àwọn nàà ni ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò tẹ̀lẹ̀ntẹ̀lẹ̀, ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò agbàsikò, ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò alábaájádé, ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò aṣokùnfà, ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò aṣàpónlẹ́ àti ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò oníbò. Àmọ́ ɛ́áá, a kò fara mó èyà ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò aṣàpónlẹ́ àti ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò oníbò gégé bí èyà ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò.

Ọ̀rọ̀-Ìṣe Elélà àti Ọ̀rọ̀-Ìṣe Aṣẹ̀pón

Ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò oníbò ni Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe ní wón ní ọ̀rọ̀-ìṣe oníbò nínú ihun rẹ̀. Ọ̀rọ̀-ìṣe oníbò yìí ni a pè ní ọ̀rọ̀-ìṣe elélà tí a fi àbò là láàárín⁶. Àpẹ̀rẹ́ tí Bamgboṣe (1990) *fún* wa nìyí.

Olú <i>rẹ</i> mi <i>jẹ</i>	Olú <i>bẹ</i> mí <i>wò</i>
Èka igi nàà <i>fà ya</i> f.w.	Wón <i>fa</i> èka igi nàà <i>ya</i>

⁴ *Fún* lè jẹ́ ọ̀rọ̀-ìṣe tàbí ọ̀rọ̀-atókùn nínú gbólóhùn yìí. Gégé bí a ɛ ló ó nńbí, ọ̀rọ̀-ìṣe ni a ní lókàn ìdí nńyí tí a fi pín gbólóhùn yìí báyii:

(i) È lọ (ii) È gbé owó (iii) È fún Ọ̀jọ

⁵ *Fún* gégé bí ọ̀rọ̀-ìṣe báyii: (i) Oníwàásù sùrèé (ii) Oníwàásù fún wọn. Gbólóhùn yìí lè ní ẹ̀dà yìí: *Oníwàásù fún wọn ní ìre*.

⁶ Ọ̀rọ̀-ìṣe yìí ni a tún mó sí ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò. Wo Táíwò (2011, o.i 123-141).

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là *fà . . . ya, ré . . . jẹ* àti *bẹ . . . wò* ni Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe pè ní ọ̀rọ̀-ìṣe oníbò. Sùgbón gégé bí a ṣe fojú rẹ hàn lókè, ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là ni àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí tí wón sì ní ihun ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò, wón kì í ṣe ọ̀rọ̀-ìṣe méjì. Kí a tó lè sọ pé ẹhun kan ni ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò, a ti fi hàn lókè pé ọ̀rọ̀-ìṣe méjì tàbí jù bẹ̀è lọ gbòdò jẹ yọ nínú ẹhun bẹ̀è láìsì ọ̀rọ̀-àsopò tí a fi so wón pò. Bí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí bá jẹ ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là, tí wón kii ṣe ọ̀rọ̀-ìṣe méjì méjì, á jẹ pé kò bójú mu tó láti pín wón gégé bí ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò.

Ó dàbí eni pé ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò aṣàpónlẹ̀ ni ẹhun tí a ti ní ọ̀rọ̀-ìṣe méjì nítòótó, sùgbón bẹ̀è kò ni ó rí. Nínú ihun ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò aṣàpónlẹ̀, ọ̀kan nínú àwọn méjèjèjì n pón ikeji. Bí ọ̀rọ̀ bá n sísé ẹ̀pón, tàbí bí a bá lo ọ̀rọ̀ kan láti pón ọ̀rọ̀ miiran, ọ̀rọ̀ tí a lò gégé bí ẹ̀pón kò lè jẹ ìsòrí-ọ̀rọ̀ méjì lẹ̀ẹkan nàa nínú ẹhun kan nàa. Fún idí ẹ̀yí, ọ̀rọ̀-ìṣe kan péré ni ó wà nínú ẹhun tí Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe yà sòtò gégé bí ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò aṣàpónlẹ̀. Àpẹ̀rẹ wón ni ìwònyí.

Omọ nàa *sáré dàgbà*
Oúnjẹ tí a rà lánàá ti *sáré tán*

Adé sùn *lọ*.
Obẹ nàa *dùn tó*

Ó *yára gun* igi
Èso nàa *sáré hù*

Ní àpẹ̀rẹ ọ̀kè wònyí, *sáré* pón fún *dàgbà*, *lọ* pón *sùn*, *yára* pón ọ̀rọ̀-ìṣe *gun*, *sáré* pón *tán*, *tó* pón *dùn*, *sáré* pón *hù*. Bí a bá yọ àwọn ọ̀rọ̀ tí ó n pón ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí kúrò, ọ̀rọ̀-ìṣe kan ló kù nínú ẹhun tàbí gbólóhùn kọ̀ọkan.

Láti fi hàn pé àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón wònyí kii ṣe ọ̀rọ̀-ìṣe, ó ṣeé ṣe kí a fi ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón miiran, iye ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀, rọ̀pò wón ní ọ̀gangan àyè tí wón ti jẹ yọ láìsì iyípadà nínú ìtumò rárá.

Omọ nàa *sáré dàgbà*
Adé sùn *lọ*.
Ó *yára gun* igi
Oúnjẹ tí a rà lánàá ti *sáré tán*
Oúnjẹ tí a rà lánàá ti *tán kíákíá*
Obẹ nàa *dùn tó*
Èso nàa *sáré hù*

Omọ nàa *tètè dàgbà*
Adé sùn *fonfon*.
Ó *tètè gun* igi/ Ó *gun* igi *kíàkíà*
Oúnjẹ tí a rà lánàá ti *tètè tán*
Obẹ nàa *dùn gan-an/púpò*
Èso nàa *tètè hù*

Ní àwọn àpẹ̀rẹ ọ̀kè wònyí, ó hàn gbangba pé àwọn ọ̀rọ̀ bíi *sáré*, *lọ*, *yára*, *tó* jẹ ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀, idí nìyí tí a fi lè fí ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ miiran rọ̀pò wón láìsì iyípadà nínú ìtumò ẹhun tí wón ti jẹ yọ. Elédè Yorùbá mò pé a kò lè fi ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ rọ̀pò ọ̀rọ̀-ìṣe nínú gbólóhùn bí a ṣe ṣe lókè yí, ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ nìkan ni a lè fi ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ rọ̀pò nínú gbólóhùn.

Àbùdá kan pàtàkì wà tí ó jẹ kàriajé tí a fi lè ya àwọn ẹ̀yà ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò sòtò. Àbùdá nàa ni pé gbogbo wón ni a lè topa wón sí orísun gbólóhùn méjì tàbí jù bẹ̀è ní ìbamu pèlú iye ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó wà nínú ẹhun wón.

Ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò tẹ̀lẹ̀ntẹ̀lẹ̀:

Obìnrin nàa *ra* ẹran *pa sun jẹ*

Obìnrin nàa *ra* ẹran

Obìnrin nàa *sun* ẹran

Obìnrin nàa *pa* ẹran

Obìnrin nàa *jẹ* ẹran

Ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò agbàsìkò:

Wón *pa* àtẹ̀wó *dé* sọ̀sì

i). Wón *pa* àtẹ̀wó

ii). Wón *dé* sọ̀sì

Òrò-ìṣe àsínṣò aláàájáde:

Olú *ṣe* ìṣe *tán*

i). Olú *ṣe* ìṣe.

ii). Ìṣe *tán*

Òrò-ìṣe àsínṣò aṣòkùnfà:

Oyé yíí *mú* Olú *dí* òbùn

i). Oyé yíí *mú* Olú

ii). Olú *dí* òbùn

Bí a bá lo àbùdá yíí gégé bí òṣùwòn, a kò lè tọpa gbólóhùn ọlórò-ìṣe àsínṣò oníbò àti gbólóhùn ọlórò-ìṣe àsínṣò aṣàpónlé sí orísun ní ìbámu pẹlú àwọn ọrò-ìṣe tí ó wà nínú èhun wòn. Kò ṣeé ṣe láti tọpa àwọn gbólóhùn ọlórò-ìṣe ẹlẹlẹ àti gbólóhùn ọlórò-ìṣe aṣèpón wònyí sí orísun méjì. Wòn kò tilẹ ní orísun miiran rárá.

Olú *rẹ* ọmọ náà *jẹ*.

i). *Olú *rẹ* ọmọ náà

ii). *Olú *jẹ* ọmọ náà

Wòn *pa* ipò rẹ *dà*

i). *Wòn *pa* ipò rẹ

ii). *Ipò rẹ *dà*

Ọgá *bá* wa *wí*

i). Ọgá *bá* wa⁷

ii). *Ọgá *wí* wa

E *fí* àpẹrẹ rẹ *hàn*

i). *E *fí* àpẹrẹ rẹ

ii). *Àpẹrẹ rẹ *hàn*

Ní àwọn àpẹrẹ wònyí, ó hàn gbangba pé kíi ṣe àwọn gbólóhùn méjì méjì tí ó wà lábé àwọn gbólóhùn ọlórò-ìṣe ẹlẹlẹ ni a ti ṣedá wòn. Àwọn gbólóhùn ọlórò-ìṣe aṣèpón ni ó wà ní ìsàlẹ̀ yíí, ọkòòkan wòn sì ní gbólóhùn méjì méjì lábé rẹ.

Ọmọ náà *sáré* *dàgbà*

i). Ọmọ náà *sáré*

ii). Ọmọ náà *dàgbà*

Adé *sùn* *lọ*.

i). Adé *sùn*.

ii). Adé *lọ*.

Ó *yára* *gun* igi

i). Ó *yára*.

ii). Ó *gun* igi

Ọbẹ náà *dùn* *tó*

i). Ọbẹ náà *dùn*.

ii). Ọbẹ náà *tó*

Bí a bá yẹ àwọn gbólóhùn méjì méjì tí ó wà lábé àwọn gbólóhùn ọlórò-ìṣe aṣèpón kòòkan wò, ó hàn gbangba pé ìtumò àwọn gbólóhùn méjì méjì wònyí yàtò gédégé sí ti àwọn gbólóhùn ọlórò-ìṣe aṣèpón. Fún ìdí èyí, àwọn gbólóhùn méjì méjì wònyí kíi ṣe orísun fún àwọn gbólóhùn ọlórò-ìṣe aṣèpón. Ìyẹn ni pé,

i). Ọmọ náà *sáré* àti ii). Ọmọ náà *dàgbà*

kíi ṣe orísun fún

Ọmọ náà *sáré* *dàgbà*.

i). Adé *sùn*. àti ii). Adé *lọ*.

kíi ṣe orísun fún

Adé *sùn* *lọ*. abbl

Ìgúnlẹ̀ wa ni pé gbólóhùn ọlórò-ìṣe aṣèpón kíi ṣe èyà gbólóhùn ọlórò-ìṣe àsínṣò aṣàpónlé, bẹ́ẹ̀ sì ni gbólóhùn ọlórò-ìṣe ẹlẹlẹ̀ kíi ṣe èyà gbólóhùn ọlórò-ìṣe àsínṣò oníbò. Kò sí èyà ọrò-ìṣe àsínṣò aṣàpónlé àti èyà ọrò-ìṣe àsínṣò oníbò nínú èhun èdè Yorùbá.

⁷ Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé gbólóhùn yíí jẹ̀ aṣeégba, ìtumò rẹ̀ yàtò sí ti gbólóhùn tí ó ní ọrò-ìṣe ẹlẹlẹ̀.

Ọ̀rọ̀-Ìṣe Abá Wúnrèn Aláìní̀tumò Àdámó Rìn: Wúnrèn aláìní̀tumò àdámó ní àwọn ọ̀rọ̀ tí kò ní ìtumò àdámó sùgbón tí wón n ́ se agbátẹ̀rù ilò ajẹmọ̀ gírámà nínú ẹ̀hun. Àwọn ọ̀rọ̀ aláìní̀tumò àdámó wònyí kìí ní àkóónú asàpẹ̀júwe, fún ìdí ẹ̀yí, a kò lè se àpẹ̀júwe wón rára.

Àwọn ọ̀rọ̀-ìse kan wà tí wón máa n bá wúnrèn aláìní̀tumò àdámó rìn. Àwọn ọ̀rọ̀-ìse kan máa n je yọ sáájú wúnrèn aláìní̀tumò àdámó, àwọn kan sì máa n je yọ tẹ̀lé wúnrèn aláìní̀tumò àdámó. Àwọn wúnrèn aláìní̀tumò àdámó tí àwọn ọ̀rọ̀-ìse wònyí máa n bá rìn ni *fáwẹ̀lì /í/ olóhùn òkè, ó (sílẹ̀bù olóhùn òkè) kò*, àti *n*.

Àwọn ọ̀rọ̀-ìse kan wà tí wón máa n je yọ sáájú *fáwẹ̀lì /í/ olóhùn òkè* nínú ẹ̀hun. *Fáwẹ̀lì /í/* yíí ni wúnrèn tàbí atọ̀ka tí a máa n lò nínú gbólóhùn bí irú gbólóhùn bèẹ̀ jẹ̀ gbólóhùn aláìlásikò⁸. Àwọn ọ̀rọ̀-ìse tí ó bá je yọ tẹ̀lé fáwẹ̀lì /í/ ni a n pè ní **ọ̀rọ̀-ìse ọ̀bọ̀rọ̀**.

I	II	III
Omo náà <i>fé í</i> jẹ ịṣu	Omo náà <i>fé é</i> jẹ ịṣu	Omo náà <i>fé láti</i> jẹ ịṣu
Ilé náà <i>tó í</i> gbé	Ilé náà <i>tó ó</i> gbé	Ilé náà <i>tó láti</i> gbé
Wón <i>bẹ̀rẹ̀ sí í</i> kọrin	Wón <i>bẹ̀rẹ̀ sí í</i> kọrin	Wón <i>bẹ̀rẹ̀ sí láti</i> kọrin
Ilé yẹn <i>dùn i wò</i>	Ilé yẹn <i>dùn ún</i> wò	Ilé yẹn <i>dùn láti</i> wò
Mo <i>mọ́ í</i> se	Mo <i>mọ́ ọ́n</i> se	Mo <i>mọ́ láti</i> se
Ó <i>se í</i> se	Ó <i>se é</i> se	*Ó <i>se láti</i> se
È <i>yé í</i> pariwo	È <i>yé é</i> pariwo	*È <i>yé láti</i> pariwo

Àwọn ọ̀rọ̀-ìse *fé, tó, bẹ̀rẹ̀sí, dùn, mọ́, se* àti *yè* ni wón je yọ sáájú fáwẹ̀lì /í/ ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí bí a se rí wón ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ abẹ̀ abala I. Àwọn ni ọ̀rọ̀-ìse tí wón máa n je yọ sáájú *fáwẹ̀lì /í/ olóhùn òkè*.

Ó seé se kí àrànmo ẹ̀yìn wáyé, kí fáwẹ̀lì /í/ yíí wá mú gbogbo àbùdá fáwẹ̀lì ọ̀rọ̀-ìse tí ó je yọ sáájú rẹ̀, sùgbón àmì-ohùn rẹ̀ kò ní yípadà, gégé bí ó se wà ní abala II. Nígba miiran, a máa n lo *láti* gégé bí ẹ̀dà fún fáwẹ̀lì /í/, sùgbón kíí se ní gbogbo ìgbà ni ẹ̀yí máa n see se. Ní abala III lókè, a rí i pé kò seé se kí *láti* jẹ ẹ̀dà fún fáwẹ̀lì /í/ ní àpẹ̀rẹ̀ méjì tí ó gbèyìn, bí ó tilẹ̀ jẹ pé ó seé se fún àwọn yòókù

Àwọn ọ̀rọ̀-ìse kan wà tí wón máa n je yọ sáájú */ó/, sílẹ̀bù olóhùn òkè*, nínú ẹ̀hun. Ní irú gbólóhùn tí ẹ̀yí bá ti wáyé, gbólóhùn bèẹ̀ kò ní ní olùwà kankan nítorí pé àyè olùwà yòó sófo, *ó, sílẹ̀bù olóhùn òkè* ni àwọn ọ̀rọ̀-ìse bèẹ̀ máa n tẹ̀lé. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀-ìse yíí ni *dára, burú, dájú, sú* àti *dùn* gégé bí ó se wà nínú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ wònyí.

[Ø] <i>ó dára</i> pé wón yanjú rẹ̀.	[Ø] <i>ó dájú</i> pé mo gbọ ọ̀rọ̀ náà
[Ø] <i>ó burú</i> pé o kò jálẹ̀	[Ø] <i>ó sú</i> mi o
[Ø] <i>ó dùn</i> mí pé ó rí báyí	[Ø] <i>ó ga</i> gan an

Àmì òfo, [Ø], nínú àwọn gbólóhùn òkè wònyí wà ní àyè olùwà nínú gbólóhùn láti fi hàn pé àyè olùwà sófo.

⁸ Awé gbólóhùn afarahe ni irú ẹ̀hun yíí, nígba miiran, ó máa n ní ẹ̀dà *láti* gégé bí atọ̀ka rẹ̀. Gégé bí mo se sàlàyé lókè, kò sí àsikò tàbí àkòkò kan pátó tí ó tọ̀ka sí.

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kan wà tí wọn máa ń jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ àwọn wúnrèn aláínítumò àdámó *kò*, tí ó jẹ atọ́ka iyísódì, àwọn kan sì máa ń jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ *ń*, tí ẹ̀ atọ́ka ibá ìṣẹ̀lẹ̀ atẹ̀rẹ̀rẹ̀ tàbí bárákú. Àpẹ̀rẹ̀ gbólóhùn tí wọn ti máa ń jẹ yọ ni ó wà ní ìsàlẹ̀ yíí.

<i>Kò sí owó.</i>	<i>f. w.</i>	<i>*Ó sí owó</i>
<i>Owó kò sí.</i>	<i>f..w</i>	<i>*Owó sí/Owó wà</i>
<i>Ọ̀kúnrin náà kò kẹ̀rẹ̀.</i>	<i>f. w.</i>	<i>*Ọ̀kúnrin náà kẹ̀rẹ̀</i>
<i>Kò jẹ̀ bẹ̀ẹ̀</i>	<i>f. w.</i>	<i>*jẹ̀ bẹ̀ẹ̀</i>
<i>Owó ń bẹ̀</i>	<i>f.w.</i>	<i>*Owó bẹ̀</i>
<i>Olúwa ń bẹ̀</i>	<i>f.w.</i>	<i>*Olúwa bẹ̀</i>
<i>Ìṣẹ̀ ń bẹ̀ ní Èkó.</i>	<i>f. w.</i>	<i>*Ìṣẹ̀ bẹ̀ ní Èkó./ Ìṣẹ̀ wà ní Èkó.</i>

Ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe *sí*, *kẹ̀rẹ̀* àti *jẹ̀* ni ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó máa ń jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ *kò*. Àwọn gbólóhùn méréni àkòkò sì ni àpẹ̀rẹ̀ bí wọn ẹ̀ jẹ yọ. Ó dàbí ẹ̀ni pé àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe mètẹ̀tẹ̀ta kò lè jẹ yọ ní sàkání mǐràn àfi kí wọn jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ atọ́ka iyísódì yíí nìkan. Ìdí nìyí tí àwọn gbólóhùn tí ó wà ní apá ọ̀tún lókè tí kò ní *kò* ẹ̀ jẹ̀ àìṣeégbà.

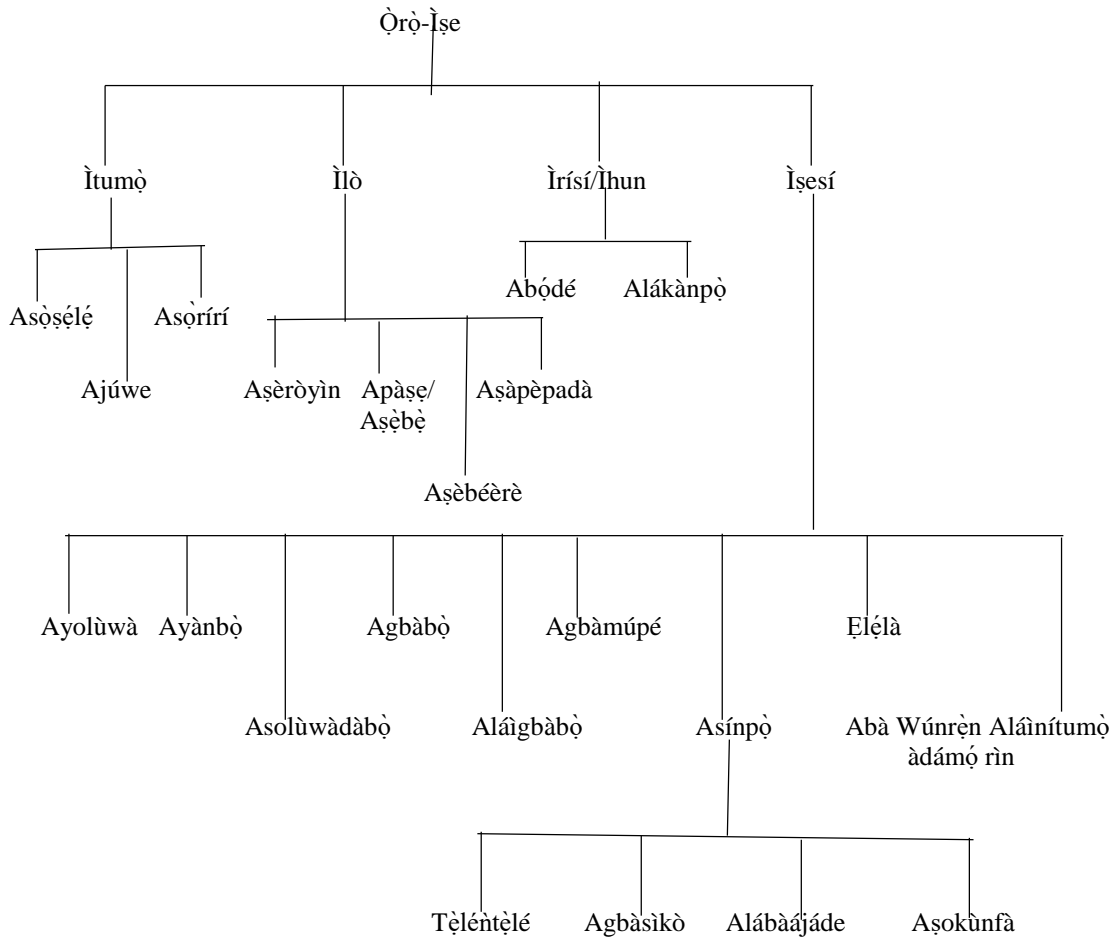
Ọ̀rọ̀-ìṣe *bẹ̀* nikan ni ó máa ń jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ *ń*, atọ́ka ibá ìṣẹ̀lẹ̀ bárákú. Gégé bí àwọn àpẹ̀rẹ̀ mètá tó gbèyìn lókè yẹ̀n ẹ̀ fi hàn, bí a bá yọ atọ́ka ibá ìṣẹ̀lẹ̀ bárákú yíí kúrò nínú ẹ̀hun, ìṣò àìṣeégbà ni irú iyókúrò bẹ̀ẹ̀ máa já sí bí a ẹ̀ rí i nínú àwọn gbólóhùn mètá tó kẹ̀yìn lapá ọ̀tún.

Ìṣonísokí

Nínú bebà yíí, mo lo ọ̀ṣùwòni méréni láti pín ọ̀rọ̀-ìṣe èdè Yorùbá sí ẹ̀yà. Àwọn ọ̀ṣùwòni náà ni ìtumò, ìlò, ìhun tàbí ìrísí àti ìṣesí nínú ẹ̀hun. Mo fi ọ̀ṣùwòni ìtumò pín ọ̀rọ̀-ìṣe sí mètá: ọ̀rọ̀-ìṣe asòṣẹ̀lẹ̀, ọ̀rọ̀-ìṣe ajúwe àti ọ̀rọ̀-ìṣe asòrírí. Ìsòrí méréni ni mo pín àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe sí nípa wíwo ìlò wòni nínú ẹ̀hun, àwọn mérénerin ni ọ̀rọ̀-ìṣe aṣẹ̀ròyìn, ọ̀rọ̀-ìṣe apàṣe tàbí aṣẹ̀bẹ̀, ọ̀rọ̀-ìṣe aṣẹ̀bẹ̀rẹ̀ àti ọ̀rọ̀-ìṣe aṣàpẹ̀padà. Mo pín gbogbo àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe èdè Yorùbá sí méjì: abódé àti alákanpò, nípa lílò ọ̀ṣùwòni ìhun àti ìrísí. Oríṣí ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò mǎrùn-ún ni mó yà sòtò. Ìkíní ni ẹ̀yí tí a ṣẹ̀dá nípa ìkanpò ọ̀rọ̀-ìṣe abódé àti àpólà orúkọ/ọ̀rọ̀-orúkọ tí ó jẹ̀ àbò rẹ̀, bí: *ṣe + àlàyé → ṣàlàyé, kó + ìrira → kóríra, sọ + ọ̀rọ̀ → sòrò*, abbl. Ẹ̀yà ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò kẹ̀jì ni àwọn tí ó jẹ̀ ìkanpò ọ̀rọ̀-ìṣe abódé, ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀-atókun tàbí àpólà atókun, àpẹ̀rẹ̀ ni *fí + ọ̀wọ̀ + sí → fowó sí, kó + iyè + sí + ara → kíyèsara*, abbl. Ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò kẹ̀ta ni ẹ̀yí tí ó jẹ̀ ìdàpò ọ̀rọ̀-ìṣe abódé àti àpólà atókun tí ó jẹ̀ àmúpé fún ọ̀rọ̀-ìṣe náà, *ràn + ní ọ̀wọ̀ → rànlowó, ẹ̀ + ní ẹ̀ṣe → ẹ̀lẹ̀ṣe*. Ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò kẹ̀rin ni ẹ̀yí tí a ti ẹ̀ ìdàpò ọ̀rọ̀-ìṣe abódé méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lẹ̀, bí àpẹ̀rẹ̀, *bù + kún → bùkún, padà + wá → padàwá*, abbl. Ní ìparí, ẹ̀yà ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpò kárùn-ún ni ibi tí a ti ẹ̀ ìdàpò ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀lẹ̀ àti àbò rẹ̀ tí ó jẹ̀ àpólà orúkọ. Bí àpẹ̀rẹ̀ *té+ ọ̀wọ̀ + gbà → téwógbà, da + ara + pò → darapò, ro + inú + pa + iwà + dà → ronúpiwàdà*, abbl.

Ọ̀ṣùwòni mǐràn tí mo lò ni ìṣesí ọ̀rọ̀-ìṣe nínú ẹ̀hun. Mo fi ọ̀ṣùwòni yíí pín ọ̀rọ̀-ìṣe èdè Yorùbá sí mèsàn-án. Àwọn ni ọ̀rọ̀-ìṣe ayolùwà (a-yan-olùwà), ọ̀rọ̀-ìṣe ayànbò (a-yan-àbò), ọ̀rọ̀-ìṣe asolùwàdàbò (a-sò-olùwà-di-àbò), ọ̀rọ̀-ìṣe agbàbò àti ọ̀rọ̀-ìṣe aláigbàbò. Bákan náà ni a ni ọ̀rọ̀-ìṣe agbàmúpé, ìyẹn àwọn tí wòni máa ń yan àpapò àpólà orúkọ àti àpólà atókun gégé bí àmúpé, àwọn tí wòni máa ń yan àpólà atókun nìkan àti àwọn tí wòni máa ń yan àpólà àpónlé nìkan gégé bí àmúpé. Ọ̀ṣùwòni yíí kan náà ni mo fi ya ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀lẹ̀ sòtò, àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí àpólà orúkọ àbò máa ń là lááárín. Mo tún ya ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò sòtò pẹ̀lú,

ìyẹn àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọn máa n jẹ yọ tẹ̀lé ara wọn nínú ẹ̀hun. Mo pín àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò sí ẹ̀yà méré̀n, àwọn náà ni ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò tẹ̀lẹ̀ntẹ̀lé, ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò agbàsikò, ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò aláábàájáde àti ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò aṣokùnfà, mo sì ṣàlàyé ìdí tí a kò fi lẹ̀ gba ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò aṣàpònlé àti ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò oníbò gégé bí ẹ̀yà ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpò. Ẹ̀yà ọ̀rọ̀-ìṣe keṣà̀n-án tí mó lo ọ̀ṣùwọn ìṣesí nínú ẹ̀hun yà sọ̀tò ni àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọn máa n jẹ yọ pẹ̀lú wúnrèn aláìní́tumò àdámò nínú ẹ̀hun, àwọn ni a mò sí **ọ̀rọ̀-ìṣe abá wúnrèn aláìní́tumò àdámò rìn**.

Ìwé Ìtókasi

Afolayan, A. (1982) (ed) *Yorùbá Language and Literature*, Ìbàdàn: UPL and Unife Press.
 Awóbùlúyì, O. (1967). *Studies in the Syntax of the Standard Yorùbá Verb*, Ph.D Thesis, Colombia University, USA.
 Awóbùlúyì, O. (1972). “On the Classification of Yorùbá Verb”, in Bámgbóṣé (ed.) pp. 119-134.
 Awóbùlúyì, O. 1978. *Essentials of Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: UPL.
 Awóbùlúyì, O. (1982). “The Yorùbá Verb Phrase”, in Afolayan, A. (ed) pp. 225-246.
 Awobuluyi, O. 2013. *Ẹ̀kọ̀ Gíràmà Ẹ̀dè Yorùbá*. Oṣogbo, ATAM Limited
 Bámgbóṣé, A. (1966). *A Grammar of Yorùbá*, Cambridge: CUP.
 Bámgbóṣé, A. (1967). *A Short Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: HEB.
 Bámgbóṣé, A. (1972a). “Introduction”, in Bámgbóṣé (ed.) pp 1 - 17

- Bámgbóṣé, A. (1972b). “What is a Verb in Yorùbá”, in Bámgbóṣé (ed.) pp 17-60.
- Bámgbóṣé, A. (1972c). (ed.) *The Yorùbá Verb Phrase*, Ìbàdàn: UPL.
- Bámgbóṣé, A. 1990. *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ìbàdàn: UPL.
- Oyelaran, O O. (1982). “On the Scope of Serial Verb Constructions’, *Studies in African Linguistics*, Vol. 13. No. 2.
- Taiwo, O. 2011. *Mofólójì: Àtúnṣe kejì*: Ibadan, Akada Universal Books
- Taiwo, O. 2014a. “The morpho-syntactic interaction and the derivation of nominal compounds in Yorùbá” *International Journal of Language Studies* Vol. 8 No 1 o.i. 67- 92
- Taiwo, O 2014b. *Ìsọrí Ọ̀rọ̀ Èdè Yorùbá I*: Ibadan, DLC, UI
- Taiwo, O àti Ọ̀lakuolu, T. 2010. “Ọ̀rọ̀- ìṣe Alákànpọ̀ ní Èdè Yorùbá” *Research in African Languages and Linguistics (RALL)* Vol. 10 o.i. 90-112
- Taiwo, O. (Ó n bọ̀ lónà). *Gírámà*.
- Yusuff, O. 1995. *Gírámà Yorùbá Àkọ̀tun: Ní Ìlànà Ìṣípáyà Onídàrọ̀*, Ijebu-ode: Şebiotimọ̀ Publications.